МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний університет «Острозька академія»
Інститут міжнародних відносин та національної безпеки
Кафедра міжнародних відносин

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня магістра

на тему:

«Вплив російсько-української війни на європейську безпеку»

Виконав студент 2 курсу, групи зММВ-21
спеціальності 291 Міжнародні відносини,
суспільні комунікації та регіональні студії,
освітньо-професійна програма «Міжнародні
відносини» Парний Роман
Вікторович

Керівник – кандидат історичних наук,
професор кафедри міжнародних відносин
Павлюк Віктор Володимирович

Рецензент – _____

Робота допущена до захисту
(протокол № _____ засідання кафедри міжнародних відносин від
_____ 2025 року)

Завідувач кафедри міжнародних відносин: Тетяна СИДОРУК

м. Острог – 2025

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ 3
ВСТУП .....
4 РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ .....
9
1.1. Визначення та базові поняття .....
9 1.2. Теорії міжнародних відносин, релевантні для аналізу конфлікту .....
12 1.3. Поняття, що визначають сучасний характер конфлікту .....
15 1.4. Європейські безпекові режими .....
20 Висновок до розділу 1 .....
24
РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ ТА ГЕОПОЛІТИЧНИ КОНТЕКСТ 26
2.1. Еволюція європейської безпекової архітектури до 2022 року 26
2.2. Дебати про розширення НАТО та стратегічні напруження 30
2.3. Політика сусідства ЄС та Східне партнерство 34
2.4. Виклики росії європейській безпеці (2007–2021) 37
Висновок до розділу 2 40
РОЗДІЛ 3. ВІЙСЬКОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 43
3.1. Переоцінка ставлення до оборони в Європі 43
3.2. Трансформація європейських військових спроможностей та оборонних витрат 46
3.3. Адаптація НАТО та зміни сил стримування після 2022 року 50
3.4. Стратегічні уроки для європейських армій з українського поля бою 53
3.5. Ядерні сигнали Росії та стратегія ескалації 56
3.6. Руйнування системи контролю над озброєннями та його наслідки 59
Розділ 3.7. Економічні виміри впливу війни на європейську безпеку 60
3.8. Вплив війни на інтеграцію ЄС, стратегічну автономію та економічне врядування 72
Підсумки розділу 3 75
РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЄВРОПІ 79

4.1. Майбутнє європейської інтеграції та управління безпекою..... 79
4.2. Інституційна адаптація та управління кризами в Європейському Союзі..... 82
4.3. Довгострокова стратегічна перспектива для Європи та міжнародної системи .....
83 4.4. Перспективи трансформації Росії та траєкторії її зовнішньої політики.....
86 Висновки до Розділу 4
..... 88
ВИСНОВКИ..... 90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ 93

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

НАТО – (North Atlantic Treaty Organization) Організація Північноатлантичного договору

ОБСЄ – Організація з безпеки і співробітництва в Європі

EFP – (Enhanced Forward Presence) - Розширена передова присутність НАТО програма НАТО з передової присутності посилених батальйонних тактичних груп у країнах Східної Європи

CCDCOE – (Cooperative Cyber Defence Centre of Excellence) Об'єднаний центр передових технологій з кібероборони НАТО

ДЗЗСЄ – Договір про звичайні збройні сили в Європі

ДРСМД – Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності

СММ – Спеціальна моніторингова місія ОБСЄ в Україні

CSBMs – (Confidence- and security-building measures) Заходи зміцнення довіри та безпеки)

CFE – (Treaty on Conventional Armed Forces in Europe) Договір про Збройні сили в Європі

INF – (Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty)Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності

EDIRPA – (EU Defence Industry Reinforcement Through Common Procurement

Act) Акт ЄС щодо посилення оборонної промисловості через спільні закупівлі

ASAP – (Act in Support of Ammunition Production) Акт на підтримку виробництва боєприпасів

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. сько-українська війна становить найглибшу безпекову кризу в Європі з часу завершення Холодної війни. Її повномасштабна ескалація у лютому 2022 року зруйнувала усталені уявлення про стабільність європейського регіонального порядку, достатність механізмів стримування та дієвість міжнародних інституцій, покликаних запобігати масштабним міждержавним конфліктам. До 2022 року багато європейських держав спиралися на підходи, що наголошували на кризовому менеджменті, дипломатії та економічній взаємозалежності як ключових опорах безпеки. Спалах високої інтенсивності міждержавної війни на європейському континенті оголив крихкість цих припущень і продемонстрував глибинні структурні вразливості оборонної готовності Європи.

У центрі дослідницької проблеми – потреба осмислити, як ця війна трансформувала концептуальні та операційні виміри європейської безпеки. Конфлікт не лише перевизначив безпекове середовище, але й змінив стратегічні культури, способи ухвалення рішень і національні пріоритети. Роль НАТО як ключового гаранта безпеки була підтверджена, однак війна водночас відновила дискусії щодо розподілу тягаря, структури сил і майбутньої траєкторії Альянсу.

Паралельно Європейський Союз зазнає зростаючого тиску на прискорення оборонної інтеграції та підвищення своєї геополітичної спроможності, що ставить під сумнів традиційне розмежування між інструментами «м'якої» та «жорсткої» сили.

Війна також показала, що сучасний конфлікт виходить далеко за межі класичних військових дій. російська стратегія поєднує кінетичні операції з гібридними тактиками – дезінформаційними кампаніями, кібератаками, цілеспрямованими диверсіями та економічним тиском, зокрема через маніпуляції енергоресурсами. Ці невійськові інструменти безпосередньо вплинули на європейські держави, продемонструвавши вразливість критичної інфраструктури, демократичних процесів і суспільної стійкості. Здатність Росії впливати на політичний дискурс, використовувати соціальні розколи та

порушувати економічну стабільність підкреслила взаємопов'язаність внутрішніх і зовнішніх безпекових викликів.

Крім того, конфлікт прискорив ширші геополітичні зрушення. Він загострив стратегічне суперництво між Росією і Заходом, посилив залежність Росії від Китаю та переформатував відносини між Європою та США. Нові міжнародні умови ускладнюють безпекові розрахунки в Європі, де трансатлантична єдність періодично проходить випробування, а глобальна система дедалі більше набуває рис багатополярності. Вплив війни виходить далеко за межі Східної Європи – він зачіпає глобальні енергетичні ринки, продовольчу безпеку, оборонно-промислові спроможності та розвиток міжнародного права.

Таким чином, контекст дослідницької проблеми визначається безпрецедентною невизначеністю. Повернення масштабної війни на європейський континент створило стратегічне середовище з непередбачуваними довгостроковими наслідками. Війна кидає виклик традиційним теоретичним підходам у сфері безпекових студій і потребує нових аналітичних моделей, здатних охопити множинний характер конфлікту, інституційну адаптацію та реорганізацію геополітичних альянсів. Розуміння її впливу на європейську

безпеку передбачає аналіз не лише перебігу війни, а й реакцій держав, міжнародних інституцій та суспільств на її виклики.

У цьому сенсі дослідницька проблема є багатовимірною: вона охоплює військові, політичні, інституційні, економічні та соціальні трансформації. Вона вимагає переоцінки оборонних стратегій Європи, стійкості її політичних систем та здатності протидіяти складним гібридним загрозам. Розміщення війни у ширшому регіональному й глобальному контексті дозволяє виявити структурні зміни, що відбуваються, та сформувати підґрунтя для аналізу її довгострокових наслідків для європейської й міжнародної безпеки.

Об'єкт і предмет дослідження. Об'єктом дослідження є європейська система безпеки в умовах геополітичних змін після 2014 року та особливо після 2022 року.

Предметом дослідження є трансформаційний вплив російсько-української війни на ключові структурні й функціональні елементи європейської безпеки – інституції, військові стратегії, стратегічні культури та механізми ухвалення політичних рішень.

Хронологічні межі дослідження. Охоплюється період від завершення Другої світової війни, коли було сформовано основні засади сучасної європейської безпекової архітектури. Створення НАТО (1949), ранні етапи європейської інтеграції та початок Холодної війни визначили стратегічний ландшафт Європи й заклали фундамент довгострокових оборонних концепцій, політики стримування та інституційних структур.

Подальший аналіз охоплює період після Холодної Війни (1991–2014), позначений розпадом СРСР, розширенням НАТО й ЄС та поширенням ідеї кооперативного європейського безпекового порядку. Однак цей період включає поступове погіршення відносин із Росією, кульмінацією якого стала анексія Криму 2014 року – ключовий маркер повернення до геополітичної конфронтації.

Центральним часовим фокусом дослідження є повномасштабне вторгнення Росії в Україну у 2022 році. Період 2022–2025 розглядається як етап

стрімких трансформацій, протягом яких європейські держави, НАТО та ЄС активно адаптували свої безпекові стратегії, оборонні політики й геополітичні пріоритети у відповідь на війну.

У сукупності часовий відрізок від 1945 року до сьогодення забезпечує необхідну аналітичну глибину для простеження еволюції європейської безпеки та оцінки того, як російсько-українська війна перевизначає усталені структури, норми й стратегічні припущення.

Дослідницькі питання та гіпотези. На меті було розглянути наступні ключові дослідницькі питання:

- Як російсько-українська війна трансформувала європейські безпекові доктрини?
- Які інституційні відповіді сформували НАТО, ЄС і національні уряди?

- Як конфлікт вплинув на економічну, військову та суспільну стійкість Європи?

Центральна гіпотеза полягає в тому, що війна спричинила тектонічний зсув у європейському мисленні про безпеку, що проявляється у зростанні мілітаризації, стратегічної згуртованості та переоцінці відносин із Росією.

Методологічна основа: дослідження базується на змішаному методологічному дизайні, який поєднує кілька взаємодоповнювальних аналітичних інструментів. Основними методами є історичний аналіз, порівняльний метод, кейс-стаді, якісний контент-аналіз та аналіз офіційних документів і стратегічних комунікацій НАТО, ЄС, ОБСЄ та національних урядів. Така комбінація дозволяє системно дослідити еволюцію європейських безпекових структур і багатовимірний вплив російсько-української війни.

Дослідження також активно застосовує методи синтезу й узагальнення – ключові процедури, що дозволяють поєднувати емпіричні дані, виокремлювати домінантні тенденції та формувати ширші теоретичні висновки.

Метод синтезу використовується передусім у розділі 3 (військові аспекти

конфлікту) та 4 (інституційні та політичні трансформації), де різнорідні емпіричні дані – статистика бойових дій, політичні рішення, зміни доктрин і реформування інституцій – інтегруються у цілісне пояснення динаміки європейської безпеки.

Метод узагальнення застосовується у підсумкових аналітичних розділах – 4.4. та Висновках – для визначення ширших наслідків війни для майбутнього європейської та глобальної безпекової архітектури.

Аналіз джерельної бази. Джерельна база дослідження є різноманітною й охоплює аналітичні звіти, урядові «білі книги», військові доктринальні документи, наукові праці та статистичні дані про оборонні витрати й обсяги допомоги. Таке різноманіття дозволяє здійснювати перехресну верифікацію даних.

Практичне значення Результати можуть бути використані у:

- подальших академічних дослідженнях з європейської безпеки, конфліктології та міжнародних відносин;
- освітніх програмах з політичних наук, міжнародних відносин та військових студій;
- формуванні політик у сфері оборонного планування, кризового менеджменту та реформування стратегічних підходів ЄС і НАТО.

Наукова новизна. Полягає у спробі синтезувати багатовимірні наслідки війни в єдину аналітичну модель. Дослідження інтегрує військові, політичні, суспільні та економічні ефекти, пропонуючи одну з небагатьох комплексних академічних інтерпретацій того, як війна трансформує європейську безпеку на різних рівнях.

Межі та обмеження дослідження. Дослідження охоплює політичні, військові, економічні, інституційні та соціальні наслідки російсько-української війни для Європи. Воно зосереджене на НАТО, ЄС та європейських державах, але за потреби включає глобальні аспекти для забезпечення повного контексту.

Основні обмеження:

• швидка динаміка війни може зумовити подальший розвиток подій поза часовими рамками аналізу;

• обмежений доступ до засекречених державних або військових документів;

• низка довгострокових наслідків –економічних, демографічних, інституційних –поки що не піддається повній оцінці;

Робота не претендує на точне прогнозування результату війни, а натомість аналізує ймовірні сценарії та їхні безпекові наслідки.

Структура роботи. Робота складається зі вступу з трьох розділів, що охоплюють теоретичні засади, військові аспекти, інституційні трансформації, соціально-економічні та глобальні наслідки, висновків, списку використаних джерел та літератури. Загальний обсяг роботи 91 сторінку.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

1.1. Визначення та базові поняття

Осмислення впливу російсько-української війни на європейську безпеку потребує чіткої концептуальної основи. Сучасне безпекове середовище формується еволюцією дефініцій, суперечливими стратегічними підходами та різноманітними теоретичними інтерпретаціями. У цьому підрозділі подано робочі визначення ключових понять, які використовуються в дослідженні, що забезпечує аналітичну точність і теоретичну послідовність.

Безпека

У класичній традиції правового реалізму безпека трактується передусім як захист держави від зовнішніх військових загроз і примусу.[11] Таке розуміння спирається на уявлення про анархічний характер міжнародної системи, в якій держави змушені покладатися на власну військову силу та союзницькі зобов’язання, щоб гарантувати виживання. Після завершення Холодної війни

безпековий порядок денний суттєво розширився, охопивши нові виміри – економічний, суспільний, екологічний, кібернетичний та інформаційний, – що відображає усвідомлення багатовимірності та взаємозв'язку сучасних загроз.[2]

російсько-українська війна наочно демонструє цю розширену парадигму. російська стратегія поєднує звичайні бойові дії з політичним залякуванням, кібератаками та використанням енергетичної залежності як засобу впливу, показуючи, що європейські вразливості виходять далеко за межі традиційного «поля бою». Відтак у цьому дослідженні європейська безпека розуміється як цілісне середовище, що охоплює територіальну оборону, інституційну стабільність, суспільну стійкість і захищеність критичної інфраструктури.

[1] Walt, Stephen. The Origins of Alliances. Cornell University Press, 1987.
[2] Buzan, Barry, Ole Wæver, and Jaap de Wilde. Security: A New Framework for Analysis. Lynne Rienner, 1998.

Європейська безпекова архітектура

Під європейською безпековою архітектурою мається на увазі комплекс взаємопов'язаних інституцій, норм, стратегічних доктрин і договорів, які регулюють застосування сили та підтримують стабільність на континенті.

До 2022 року в науковому дискурсі активно обговорювалося, чи здатна ця архітектура інтегрувати або стримувати дедалі ревізіоністську Росію. Події, що розгортаються з часу російсько-грузинської війни 2008 року та анексії Криму 2014 року,[3]а кульмінацією –повномасштабне вторгнення в Україну, виявили низку структурних вад: руйнування режимів контролю над озброєннями, недостатній рівень військової готовності європейських держав і розрив між політичними намірами та реальними оборонними можливостями.

Війна не лише оголила крихкість існуючої архітектури, а й актуалізувала потребу її трансформації. Дебати нині зосереджені на питаннях розподілу тягаря, стратегічної автономії, конфігурації сил стримування та необхідності

глибшого інтегрованого оборонно-промислового планування. Основні складові цієї архітектури:

- НАТО, що забезпечує колективну оборону та стримування;
- Європейський Союз, який формує політичну, економічну й дедалі більше – військово-безпекову співпрацю;
- ОБСЄ, відповідальна за запобігання конфліктам і контроль над озброєннями;
- національні оборонні структури та двосторонні угоди у сфері безпеки.

Гібридна війна

Гібридна війна розуміється як скоординоване застосування військових і невійськових інструментів для досягнення стратегічних цілей «нижче порогу» формального оголошення війни.[4] До таких інструментів належать кібератаки, дезінформаційні кампанії, енергетичний шантаж, політичне втручання, використання нерегулярних і формально «незаперечних» збройних формувань.

[3] Trenin, Dmitri. "The Revival of Geopolitics." Foreign Affairs, 2014
[4] Hoffman, Frank. "Hybrid Warfare and Challenges." Joint Force Quarterly 52 (2009)

Дії Росії проти України з 2014 року широко розглядаються як парадигмальний приклад гібридного конфлікту, що істотно вплинув на європейські уявлення про загрози та на доктринальні відповіді.[5] **Стримування**

Стримування передбачає вплив на розрахунок витрат і вигод противника з метою запобігти небажаним діям.

У Європі стримування функціонує у кількох взаємопов'язаних вимірах:

- ядерне стримування, яке ґрунтується на ядерній політиці НАТО та гарантіях розширеного стримування з боку США;
- звичайне (конвенційне) стримування, посилене завдяки розміщенню сил НАТО під егідою Enhanced Forward Presence (EFP) та зростанню оборонних витрат після 2022 року;
- стримування у гібридному вимірі, спрямоване на протидію кіберзагрозам, інформаційним атакам і «сіро-зонним» операціям.

Після 2022 року низка досліджень наголошує, що система стримування в Європі переживає період переосмислення, із поверненням акценту на форвардну оборону.[6]

Колективна оборона та колективна безпека

Колективна оборона означає взаємні зобов'язання держав захищати одна одну у випадку військового нападу – найвиразніше це втілено в статті 5 Вашингтонського договору НАТО.[7]

Колективна безпека, натомість, передбачає універсальну систему, в якій усі держави зобов'язуються підтримувати міжнародний порядок і спільно протидіяти агресії, що закріплено в Статуті ООН та принципах ОБСЄ.[8]

Руйнування механізмів європейської колективної безпеки – насамперед ерозія режимів контролю над озброєннями в межах ОБСЄ – стало одним із чинників, що відкрив шлях до відновлення масштабної війни на континенті.

[5] Galeotti, Mark. Russian Political Warfare. Routledge, 2022
[6] Shea, Jamie. "NATO After the Invasion of Ukraine." *NATO Review*, 2022
[7] North Atlantic Treaty, Washington D.C., 1949, Article 5. URL: https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and resources/official-texts/1949/04/04/the-north-atlantic-treaty (дата звернення: 01.10.2025).
[8] OSCE. *Helsinki Final Act*, 1975. URL: https://www.osce.org/helsinki-final-act (дата звернення: 24.10.2025).

1.2. Теорії міжнародних відносин, релевантні для аналізу конфлікту

Для розуміння російсько-української війни та її наслідків для європейської безпеки необхідно залучати кілька теоретичних підходів у галузі міжнародних відносин. Жодна окрема теорія не може повною мірою охопити складність конфлікту, який поєднує класичну міждержавну війну, ядерні сигнали, гібридні операції, інституційні відповіді та глобальне геополітичне переформатування. Спираючись на основні парадигми – реалізм, лібералізм та конструктивізм, – цей підрозділ пропонує міждисциплінарне підґрунтя для інтерпретації еволюції європейського безпекового середовища.

Реалізм і повернення політики сили

Реалістичні теорії акцентують увагу на розподілі потужності, військових спроможностях і стратегічних інтересах як головних детермінантах поведінки

держав. З реалістичної перспективи дії росії можна інтерпретувати як спробу відновити регіональну домінацію, протидіяти розширенню НАТО та ревізувати порядок установлений після Холодної війни, який вона сприймає як несприятливий.[9]

Війна підтверджує низку ключових реалістичних припущень: • безпекова конкуренція не зникає навіть у високорозвинених, інституціоналізованих регіонах, таких як Європа;

• попри густу мережу безпекових інституцій, можливість масштабної війни ніколи не була повністю усунена – лише недооцінена;[10]

• військова сила залишається остаточною гарантією суверенітету; • вразливість України у 2014 році та її стрімка мілітаризація після 2022 року чітко ілюструють реалістичний наголос на «жорсткій силі»;[11] • великі держави формують регіональні порядки відповідно до своїх спроможностей та інтересів; поведінка Росії відображає прагнення не

[9] Mearsheimer, John J. "Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault." Foreign Affairs, 2014.
[10] Waltz, Kenneth. Theory of International Politics. McGraw-Hill, 1979.
[11] Freedman, Lawrence. Ukraine and the Art of Strategy. Oxford University Press, 2019.

допустити подальшого розширення НАТО і зберегти власну «сферу впливу».

Реалізм також пояснює реакцію Європи: нарощування оборонних бюджетів, посилення присутності НАТО на східному фланзі та повернення до мислення, центрованого навколо стримування. Війна стала своєрідною «реабілітацією» реалістичної логіки в європейських політичних дебатах.

Ліберальний інституціоналізм і межі співпраці

Ліберальні теорії наголошують на можливостях співпраці, взаємозалежності та інституційних механізмів, що обмежують свавільну поведінку держав. З позицій ліберального інституціоналізму, європейська безпека після 1991 року значною мірою ґрунтувалася на припущенні, що

економічна взаємозалежність, правові норми та діалог у рамках таких інституцій, як ЄС, Рада НАТО-росія та ОБСЄ, здатні пом'якшувати конфлікти.[12]

Втім, війна виявила дві фундаментальні вади цих очікувань:

1. Взаємозалежність не гарантує миру. Готовність росії жертвувати економічними зв'язками з Європою, включно з доходами від енергоресурсів, спростувала припущення, що взаємна залежність автоматично стримує агресію.[13]
2. Інституції не можуть забезпечити дотримання норм, коли велика держава свідомо їх відкидає. Вихід Росії з режимів контролю над озброєннями та блокування місій ОБСЄ показали, що міжнародні інституції майже не мають ефективних механізмів примусу щодо рішучих ревізіоністських акторів.

Водночас ліберальний підхід дозволяє краще зрозуміти колективну відповідь Європи:

- санкції ЄС демонструють потужність економічної взаємозалежності як інструменту примусу й регулювання;

[12] Keohane, Robert. After Hegemony. Princeton University Press, 1984.
[13] Goldthau, Andreas. "Energy Interdependence and Conflict." Energy Policy, 2016.

- скоординована підтримка України з боку НАТО підкреслює значення безпекової співпраці ґрунтованої на інституціях;
- міжнародні гуманітарні ініціативи відбивають ліберальні принципи, закладені в системі глобального врядування.

Таким чином, хоча війна оголює межі інституційного стримування, вона одночасно підтверджує незамінну роль інституцій у кризовому менеджменті та координації оборони.

Конструктивізм: ідентичність, норми та стратегічна культура

Конструктивістські теорії наголошують, що зовнішня політика визначається не лише матеріальними ресурсами, а й соціальними смислами, ідентичностями та

нормами. З цього погляду конфлікт неможливо пояснити, оперуючи лише категоріями потужності: він відображає зіткнення наративів, історичних інтерпретацій та конкуруючих бачень європейського порядку.[14] Конструктивізм висвітлює кілька ключових вимірів:

1. Ідентичність Росії як «великої держави» формує її сприйняття НАТО та Заходу.

   У російському стратегічному дискурсі присутність НАТО біля кордонів трактується не лише як військова загроза, а й як виклик статусу та уявленню про власну «цивілізаційну» сферу.[15]

2. Трансформація української ідентичності після 2014 року впливає на її зовнішньополітичний курс.

   Консолідація української національної ідентичності довкола демократичних та європейських цінностей посилила тяжіння до ЄС і НАТО – тенденція, несумісна з російським баченням регіонального порядку.

3. Еволюція європейської стратегічної культури у відповідь на порушення норм.

[14] Wendt, Alexander. Social Theory of International Politics. Cambridge University Press, 1999. [15] Tsygankov, Andrei. Russia and the West from Alexander to Putin. Cambridge University Press, 2012.

Повномасштабне вторгнення зруйнувало уявлення про «постмодерний мир» у Європі та спричинило нормативний зсув:

- проголошення Німеччиною політики Zeitenwende;
- відмова Фінляндії та Швеції від традиційного нейтралітету;
- нове суспільне прийняття зростання оборонних витрат.

Таким чином, конструктивізм доповнює реалістичні й ліберальні пояснення, показуючи, чому актори по-різному інтерпретують загрози та чому геополітичні зміни часто слідують за трансформацією смислів та ідентичностей. **Синтез: необхідність комбіновано-теоретичного підходу**

Жодна поодинока теорія не може вичерпно пояснити причини, динаміку та наслідки війни:

- реальне право пояснює силову політику, територіальну агресію та логіку стримування;
- лібералізм пояснює інституційну взаємодію, санкційні режими та механізми кооперативної безпеки;
- конструктивізм пояснює конфлікти ідентичностей, ерозію норм і зміни стратегічних культур.

У сукупності ці парадигми формують комплексний аналітичний інструментарій для розуміння того, як російсько-українська війна змінює європейську безпеку на структурному, інституційному та ідеологічному рівнях. Такий комбіновано-теоретичний підхід підкреслює міждисциплінарний характер сучасних безпекових досліджень, де емпірична складність вимагає концептуального плюралізму.

1.3. Поняття, що визначають сучасний характер конфлікту

російсько-українська війна показує, що сучасний конфлікт значною мірою виходить за межі традиційного фронтового протистояння. Сучасна війна поєднує широкий спектр інструментів – технологічних, інформаційних, економічних і політичних – які діють одночасно в кількох доменах. У цьому підрозділі розглядаються базові концепти, що формують сьогоднішнє безпекове

середовище: гібридна війна, операції «сірої зони» та кібербезпека, а також їх значення для європейських оборонних стратегій.

Гібридна війна в сучасній стратегії. Гібридна війна поєднує традиційні військові операції з невійськовими засобами впливу для досягнення політичних цілей за рахунок ускладнення оборонних відповідей. Хоча елементи гібридної тактики мають історичні аналоги, російська інтеграція дезінформації, кібератак, проксі-сил, економічного тиску й таємних операцій створює модернізований, якісно новий синтез.[16]

Аналітики виділяють кілька причин, чому гібридна війна посіла центральне місце в європейських безпекових студіях:

1. **Амбівалентність як стратегічний ресурс.**

   Гібридні тактики використовують правову й політичну невизначеність, утруднюючи ідентифікацію нападника та визначення пропорційної відповіді.[17]

2. **Низькі витрати – високий ефект.**

   Кібератаки та інформаційні операції здатні завдавати значних стратегічних збитків без фінансових і політичних витрат, притаманних розгортанню масштабних військових операцій.

3. **Обхід механізмів колективної оборони.**

   Стаття 5 НАТО розрахована на відбиття збройної атаки, але розпорошені гібридні дії, що залишаються нижче формального порогу війни, не завжди підпадають під її дію. Таким чином гібридні тактики експлуатують прогалини в традиційних структурах стримування.

Ця концептуальна рамка пояснює російський підхід до України після 2014 року та ширший спектр діяльності Росії в Європі – від втручання у вибори й цілеспрямованих отруєнь до тиску на енергетичні ринки.

Операції «сірої зони». Операції «сірої зони» – це форми примусу, що здійснюються між станами війни та миру, свідомо уникаючи порогів, які здатні

[16] Hoffman, Frank. “Hybrid Warfare and Challenges.” *Joint Force Quarterly* 52 (2009).
[17] Schmid, Daniel. “Ambiguity and Strategic Manipulation in Hybrid Conflict.” *Journal of Strategic Studies*, 2020

спровокувати колективну оборону або масштабну військову відповідь.[18] Якщо поняття гібридної війни стосується набору інструментів, то «сіра зона» наголошує на специфіці операційного середовища – неоднозначності, яка стирає межу між миром і війною.

До операцій «сірої зони» належать:

• розгортання нерегулярних або формально «незаперечних» сил; • кампанії економічного тиску (наприклад, маніпуляція постачанням газу);

- кібератаки, спрямовані на порушення роботи систем, а не їх повне знищення;
- політичні операції впливу;
- обмежені кінетичні акти, зокрема диверсії проти критичної інфраструктури.

Росія використовує «сіро-зонні» тактики для тестування рішучості європейських держав, розхитування політичної єдності та формування стратегічного важеля без переходу до відкритої тотальної війни. Це змушує європейські інституції переглядати традиційні уявлення про ескалацію, атрибуцію та управління кризами.[19]

Кібербезпека та цифровий театр воєнних дій. Кібероперації стали визначальною характеристикою сучасних конфліктів, а російсько-українська війна прискорила усвідомлення європейськими державами того, що кіберзагрози є невід'ємною складовою національної оборони. Об'єктами кібератак стають не лише військові системи, а й цивільна критична інфраструктура – енергетичні мережі, комунікаційні та транспортні системи, державні реєстри та бази даних.[20]

Кібервимір сучасного конфлікту характеризується трьома ключовими тенденціями:

1. **Інтеграція кібероперацій у структуру звичайної війни.**

[18] Mazarr, Michael. *Mastering the Gray Zone*. U.S. Army War College Press, 2015.
[19] Giles, Keir. *Moscow Rules: What Drives Russia to Confront the West.* Brookings Institution Press, 2019.
[20] Healey, Jason. "The Spectrum of Cyber Conflict." *Brown Journal of World Affairs*, 2011.

Кібератаки Росії напередодні повномасштабного вторгнення в 2022 році продемонстрували цілеспрямоване використання цифрових інструментів для дезорганізації систем управління та публічних сервісів.[21] 2. **Розширення «поверхні вразливості».**

Подальша цифровізація європейських суспільств означає, що слабкі ланки безпеки виходять далеко за межі традиційних оборонних структур, потребуючи комплексного підходу «вся держава / все суспільство». 3.

Проблеми атрибуції та пропорційності відповіді.

Встановлення джерела атаки часто ускладнене, що створює правові й політичні дилеми для вибору адекватних контрзаходів і послаблює потенціал стримування.

Європейські держави дедалі активніше пріоритизують кібероборону через такі механізми, як Центр передового досвіду НАТО з питань кібероборони (CCDCOE) та директиви ЄС з кібербезпеки. Водночас залишаються істотні прогалини, особливо щодо узгодження національних спроможностей та стандартизації процедур.

Інформаційна війна та стратегічний вплив. Сучасні конфлікти все більше розгортаються як боротьба за інтерпретації, наративи та суспільні уявлення.

Росія активно застосовує інформаційну війну, щоб формувати громадську думку, підривати довіру до демократичних інституцій і делегітимізувати західні союзи.[22]

До арсеналу інформаційної війни належать:

- дезінформаційні кампанії через контрольовані державою медіа;
- маніпуляція екосистемами соціальних мереж;
- створення та поширення «фальшивих прапорів» (false flag) для виправдання агресії;
- цільові кампанії, спрямовані на окремі суспільні групи чи політичні сили.

[21] Chernenko, Evgeny. "Cyber Dimensions of the Ukraine Conflict." *Survival*, 2022.
[22] Paul, Christopher. *Information Operations–Doctrine and Practice*. RAND Corporation, 2008.

Ці тактики відносно дешеві, легко масштабуються та активно експлуатують суспільну поляризацію й алгоритмічні особливості цифрових платформ. Їхній вплив на європейську згуртованість демонструє, що безпека – це не лише фізичний захист території, а й захист інформаційного простору та когнітивної стійкості суспільств.

Економічний примус і «зброя взаємозалежності». Економічна

взаємозалежність може бути використана як інструмент геополітичного тиску. Маніпуляція Росією поставками природного газу після 2022 року ілюструє концепт «weaponized interdependence» –ситуацію, коли держава контролює ключові ресурси, логістичні мережі або критичну інфраструктуру та перетворює цю залежність на засіб примусу.[23]

Основні наслідки для європейської безпеки включають:

- прискорену диверсифікацію джерел енергопостачання та відмову від російських енергоносіїв;
- переоцінку критичних ланцюгів постачання;
- підвищення ролі енергетичної безпеки в оборонному плануванні;
- посилення дискусій про стратегічну автономію в чутливих економічних секторах.

Ці процеси демонструють, що економічні інструменти дедалі частіше інтегруються в ширші рамки безпекової політики.

Наслідки для європейського безпекового мислення. У сукупності гібридна війна, операції «сірої зони», кіберзагрози, інформаційні маніпуляції та економічний примус змушують Європу адаптуватися до принципово нового стратегічного середовища. Традиційні уявлення про конфлікт, зосереджені виключно на відкритій військовій агресії, виявилися недостатніми. Сучасні оборонні стратегії мають включати:

- зміцнення стійкості критичної інфраструктури;
- підвищення рівня суспільної готовності до криз;
- розвиток та інтеграцію кіберспроможностей;

[23] Farrell, Henry & Newman, Abraham. “Weaponized Interdependence.” *International Security* 44(1), 2019.

- скоординовану протидію дезінформації;
- удосконалення механізмів обміну розвідданими;
- створення гнучких механізмів швидкого реагування.

російсько-українська війна показує, що сучасний конфлікт більше не обмежується фізичним полем бою: він розгортається одночасно в кількох

доменах. Усвідомлення цього концептуального зсуву є ключем до розуміння глибинної трансформації європейської безпеки.

1.4. Європейські безпекові режими

Європейська безпека організована довкола набору взаємоперекривних інституцій та режимів, які разом формують стратегічне середовище континенту. До них належать Організація Північноатлантичного договору (НАТО), Європейський Союз (ЄС) та Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Ці структури забезпечують рамки для оборони, управління кризами, запобігання конфліктам і політичного діалогу. Кожна з них має власний мандат, специфічні спроможності та нормативні засади, проте їхня взаємодія є динамічною й часто взаємодоповнювальною.

Російсько-українська війна різко проявила як сильні сторони, так і слабкості цих безпекових режимів.

НАТО: колективна оборона та стратегічна адаптація. Від часу створення у 1949 році НАТО є головним гарантом колективної оборони в Європі. Зобов'язання за статтею 5 – «напад на одного розглядається як напад на всіх» – становить ядро європейського стримування та визначає оборонне планування держав-членів. Після завершення Холодної війни Альянс розширився на схід, інтегрувавши країни колишнього Варшавського договору та низку держав Центральної та Східної Європи, що прагнули до євроатлантичної інтеграції. Саме це розширення стало одним із ключових факторів у дискусіях щодо стратегічної поведінки Росії.[24]

[24] Smith, Julianne. "NATO's Strategic Transformation." *NATO Review*, 2022.

Анексія Криму 2014 року стала каталізатором першої великої адаптації НАТО після завершення Холодної війни, що призвело до:

- ухвалення Плана дій щодо підвищення готовності (Readiness Action Plan);
- розгортання бойових груп Enhanced Forward Presence (EFP) у Балтійських

державах і Польщі;

- посилення місії Baltic Air Policing;
- відновлення акценту на силах швидкого реагування.

Повномасштабне вторгнення в Україну 2022 року прискорило ці процеси і спричинило глибокий стратегічний перегляд:

- ухвалення Стратегічної концепції 2022 року, яка визначає Росію як «найсерйознішу та безпосередню загрозу»;[25]
- затвердження вступу Фінляндії та Швеції, що радикально змінює конфігурацію безпеки в Північній Європі;
- планове збільшення сил високої готовності до понад 300 тисяч військовослужбовців;
- посилення військової присутності США у країнах Східного флангу. Таким чином, війна не послабила, а навпаки – посилила авторитет і релевантність НАТО, поставивши крапку в дискусіях про «стратегічну втому» чи можливу ерозію Альянсу.[26]

Безпекова роль ЄС. Традиційно ЄС розглядався як інституція «м'якої сили», що просуває інтеграцію, економічну стабільність і демократичні норми. Його Спільна політика безпеки й оборони (СПБО), започаткована 1999 року, орієнтувалася насамперед на управління кризами, а не на територіальну оборону. Однак інструменти ЄС – економічна вага, санкційна політика, регуляторна спроможність –стали ключовими в його відповіді на російську агресію.

російсько-українська війна зумовила низку безпрецедентних змін:

1. Санкційна політика.

[25] NATO. Strategic Concept 2022. Brussels: NATO Headquarters. URL: https://www.nato.int/en/about-us/official texts-and-resources/strategic-concepts/nato-2022-strategic-concept (дата звернення: 24.09.2025). [26] Rynning, Sten. "NATO Renewed." *International Affairs* 98(3), 2022

ЄС запровадив кілька пакетів санкцій проти російських банків, технологічного сектору, еліт та енергетичного експорту. Масштаб,

швидкість і рівень узгодженості цих заходів свідчать про зростання спроможності ЄС діяти як геополітичний актор.[27]

2. Європейський фонд миру (European Peace Facility, EPF).

Вперше в історії ЄС використав цей механізм для фінансування поставок летальної зброї державі, що зазнала збройної агресії, – Україні. Це означає концептуальний зсув від виключної опори на «м'яку силу» до комбінування цивільних та військових інструментів.

3. Відмова від енергетичної залежності від Росії.

ЄС запровадив комплекс заходів, спрямованих на скорочення й поступове припинення імпорту російських енергоносіїв, що радикально змінило його доктрину енергетичної безпеки.[28]

4. Дискусії про європейську стратегічну автономію.

Війна оживила дебати щодо потреби Європи в самостійних оборонних спроможностях, хоча ці дискусії часто супроводжуються визнанням незамінності НАТО.

У результаті ЄС поступово переходить від ролі переважно нормативного актора до формату «нормативно-стратегічного» актора, який інтегрує економічні, політичні та зростаючою мірою –військові інструменти у відповідь на безпекові виклики.

ОБСЄ: криза кооперативної безпеки. ОБСЄ, заснована на принципах Гельсінського Заключного акта 1975 року, є найбільшою регіональною безпековою організацією у світі. Вона діє на засадах кооперативної безпеки, виходячи з припущення, що діалог, прозорість і заходи довіри можуть зменшувати ймовірність конфлікту.[29]

До ключових завдань ОБСЄ належать:

- запобігання конфліктам;

[27] Portela, Clara. *EU Sanctions and Foreign Policy*. Routledge, 2010; updated analyses in 2022 sanctions briefs.
[28] Goldthau, Andreas & Sitter, Nick. *The Politics of Energy Dependency*. Palgrave Macmillan, 2020. [29] OSCE. *Helsinki Final Act*, 1975. URL: https://www.osce.org/helsinki-final-act (дата звернення: 24.10.2025).

- верифікація режимів контролю над озброєннями;

• спостереження за виборами;

• реалізація заходів зміцнення довіри і безпеки (CSBMs).

російсько-українська війна виявила глибокі структурні проблеми в системі ОБСЄю По-перше – принцип консенсусу як вразливість. Оскільки всі рішення ухвалюються одноголосно, право вето з боку Росії дозволяє блокувати місії, в тому числі з моніторингу кордону, фактично паралізуючи ключові інструменти організації.[30]

Слід зазначити також руйнування режимів контролю над озброєннями. Демонтаж Договору про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ), Договору про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (ДРСМД) та підрив Договору з відкритого неба суттєво звузили «арсенал» ОБСЄ у сфері контролю над озброєннями.[31] І наостанок, невиконання зобов'язань росією. Спостережні місії ОБСЄ фіксували порушення в Криму та на Донбасі після 2014 року, але організація не мала інструментів примусу. Блокування Росією мандату Спеціальної моніторингової місії (СММ) у 2022 році додатково підірвало її авторитет.

У результаті здатність ОБСЄ ефективно стримувати агресію чи посередничати в конфлікті виявилася різко обмеженою.

Європейські безпекові режими не функціонують ізольовано. Вони формують багаторівневу систему з численними зонами перекриття: • НАТО забезпечує «жорстке» військове стримування;

• ЄС акумулює економічну потугу та політичний вплив;

• ОБСЄ надає (хоч і послаблені) форуми для діалогу та нормативні рамки. Війна показує, що ефективна безпека в Європі вимагає синергії між цими режимами, а не покладання на якусь одну інституцію. Водночас інституційна стійкість залежить від наявності політичної волі –ресурсу, який може коливатися залежно від внутрішньополітичних процесів і зовнішніх криз.

[30] Aalto, Pami. "OSCE in Crisis." *Journal of Common Market Studies*, 2018.
[31] Kimball, Daryl. "The Decline of Arms Control in Europe." *Arms Control Today*, 2020.

Російсько-українська війна спричинила низку довгострокових трансформацій та наслідків:

1. ремілітаризацію Європи та повернення до парадигми стримування; 2. зміцнення трансатлантичних зв'язків, що певною мірою нейтралізує попередні побоювання щодо можливої «роз'єднаності» США та Європи;
3. еволюцію ЄС у напрямку геополітичної суб'єктності та глибшої оборонної інтеграції;
4. подальший занепад кооперативної безпеки, уособленої ОБСЄ; 5. інституційне «розшарування» Європи, коли Росія все більше опиняється поза європейськими безпековими структурами.

Ці процеси свідчать про ширшу реорганізацію європейського безпекового порядку – центральне питання, що піднімається в роботі.

Висновок до розділу 1

Як показують події після 2014 року, а особливо після повномасштабного вторгнення 2022 року, сучасний конфлікт неможливо повністю зрозуміти в межах традиційних військових парадигм. Він потребує багатовимірного підходу, що інтегрує концепції з безпекових студій, теорій міжнародних відносин і досліджень сучасних конфліктів.

Тому було уточнено і наведено низку ключових дефініцій –безпека, європейська безпекова архітектура, гібридна війна, стримування, колективна оборона. Показано, як ці поняття еволюціонували після завершення Холодної війни, відображаючи ширші зміни у характері війни, де військові, інформаційні, кібернетичні та економічні інструменти дедалі тісніше взаємодіють. російсько українська війна виявила вразливість уявлень про стабільність що сформувалися після Холодної Війни, стримування та стійкість європейських інституцій. Далі було визначено провідні теоретичні підходи міжнародних відносин правовий реалізм, ліберальний інституціоналізм і конструктивізм –для пояснення причин, перебігу та наслідків війни. Реалізм висвітлює роль боротьби

за владу, територіальний ревізіонізм та провали стримування; лібералізм пояснює механізми й обмеження інституційної взаємодії, санкційних режимів і кооперативної безпеки; конструктивізм зосереджується на конфліктах ідентичностей, ерозії норм і зміні стратегічних культур у Європі. Разом ці підходи формують комплексну аналітичну рамку, демонструючи, що жодна парадигма окремо не здатна адекватно описати весь спектр процесів.

Окремий наголос зроблено на характеристиках сучасного конфлікту – гібридному, «сіро-зонному», кібернетичному, інформаційному та економічному вимірах стратегічного протистояння. Показано, що неоднозначність, заперечення участі, технологічна насиченість і глобальна взаємозалежність роблять сучасні війни більш розмитими та непередбачуваними. Для європейських держав це означає необхідність виходу за межі традиційного конвенційного стримування й формування комплексних стратегій стійкості, які охоплюють як військові, так і цивільні сектори.

Нарешті, проаналізовано європейські безпекові режими – НАТО, ЄС та ОБСЄ – і показано, як війна змусила ці інституції переглянути власні мандати та операційні підходи. НАТО здійснив найглибшу трансформацію з часу завершення Холодної війни, посиливши стримування та розширивши членство. ЄС еволюціонував від переважно нормативного актора до більш виразного геополітичного гравця, використовуючи безпрецедентні санкції, військову допомогу та політику енергетичної диверсифікації. Водночас ОБСЄ опинилася в глибокій кризі, оскільки її модель кооперативної безпеки виявилася вразливою до дій ревізіоністської держави.

У цілому показано, що російсько-українська війна є не лише регіональним конфліктом, а й каталізатором переходу Європи до нової епохи безпеки, позначеної інституційною адаптацією, переглядом теоретичних підходів і розширенням конфлікту на нові домени. Саме ці теоретико-концептуальні засади слугують відправною точкою для розділу 2, у якому розглядаються історичні витоки російсько-українського протистояння та їхній вплив на еволюцію європейської безпеки.

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНИЙ ТА ГЕОПОЛІТИЧНИ КОНТЕКСТ

Європейське безпекове середовище, що існувало напередодні повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році, було результатом трьох десятиліть розвитку в період після Холодної війни. За цей час виникли нові інституції, наявні структури були трансформовані, а континент – часто нерівномірно – адаптувався до демонтажу біполярного порядку. Після 1991 року сформувалася архітектура, що поєднувала механізми кооперативної безпеки, режими контролю над озброєннями, розширення НАТО, інтеграцію ЄС і поширену віру в те, що масштабна міждержавна війна в Європі стала малоймовірною. Однак, як показує цей розділ, архітектура, що постала в цей період, містила внутрішні суперечності та вразливості, які дедалі чіткіше проявлялися з середини 2000-х років і були повністю оголені кризами 2014 та 2022 років.

2.1. Еволюція європейської безпекової архітектури до 2022 року

Безпекові домовленості після завершення Холодної війни. Розпад Радянського Союзу у 1991 році став вододілом в історії європейської безпеки. Двополюсне військове протистояння, що визначало епоху Холодної війни, зникло, і натомість сформувалося переважно оптимістичне бачення кооперативної європейської безпеки. Західні політики вважали, що політичний плюралізм, економічна лібералізація та інтеграція здатні створити континент, який буде «єдиним, вільним і мирним». Втім, інституції й норми, що будувалися в цей період, ґрунтувалися на припущеннях, котрі згодом виявилися вразливими.

Паризька хартія та бачення кооперативної безпеки. Паризька хартія для нової Європи 1990 року зафіксувала сподівання, що континент увійшов в епоху миру, заснованого на демократії, правах людини та спільних нормах. ОБСЄ (тоді НБСЄ) замислювалася як провідна інституційна платформа

кооперативної безпеки, посередництва в конфліктах та контролю над озброєннями.[32]

У межах цього бачення:

• міждержавна війна розглядалася як дедалі менш ймовірна; • безпека мала забезпечуватися через прозорість, діалог і взаємодію на основі правил;

• економічна інтеграція мала зменшити стимули до конфлікту. Ця оптимістична рамка протягом десятиліть визначала мислення європейських урядів, попри поступову зміну геополітичних реалій. Трансформація НАТО після завершення Холодної війни. Після 1991 року НАТО зазнало масштабної трансформації. Замість саморозпуску після закінчення Холодної війни Альянс переосмислив свою місію у трьох ключових вимірах:

1. **Партнерства та «відкритість»**

   НАТО створило програми на кшталт «Партнерство заради миру» (PfP) для залучення колишніх членів Варшавського договору та пострадянських держав до співпраці у сфері безпеки.[33]

2. **Розширення та консолідація європейського безпекового простору**

   Альянс прийняв нових членів у кілька хвиль (1999, 2004, 2009, 2017, 2020), інтегрувавши Центральну та Східну Європу в західну оборонну систему. Розширення подавався як процес стабілізації та демократизації, а не конфронтації.

3. **Нові операційні ролі**

   НАТО поступово змістив фокус із суто колективної оборони на ширші місії управління кризами, включно з операціями на Балканах, в Афганістані та в боротьбі з піратством.

   Ці зміни мали двоїстий ефект. З одного боку, вони розширили

стабілізаційний вплив НАТО, з іншого – посилили тертя з Росією, яка сприймала

[32] OSCE. Charter of Paris for a New Europe, 1990.
[33] Asmus, Ronald. Opening NATO's Door: How the Alliance Remade Itself for a New Era. Columbia University Press, 2004.

розширення як порушення «домовленостей» укладених по закінченню Холодної війни.

Паралельно з еволюцією НАТО Європейський Союз поглиблював інтеграцію та розширювався на схід. Хвилі розширення ЄС (2004, 2007, 2013) залучили до Союзу значну частину посткомуністичних держав, інтегрувавши їх у спільноту, засновану на демократичному врядуванні, верховенстві права та економічній лібералізації.[34]

Підхід ЄС до безпеки в цей період був:

- **нормативним**, з наголосом на просуванні демократичних цінностей; • **економічним**, використовуючи інтеграцію та взаємозалежність як інструменти стабільності;
- **дипломатичним**, спираючись на посередництво, діалог та інструменти «м'якої сили»;
- **обмеженим у військовому плані**, із покладанням на НАТО у сфері територіальної оборони.

Європейська політика сусідства (ЄПС) та ініціатива «Східне партнерство» (запущена у 2009 році) розширили вплив ЄС на Україну, Молдову та інші держави, створюючи можливості для реформ, але й нові лінії напруження з Росією, яка сприймала активізацію ЄС як геополітичне проникнення.

Режими контролю над озброєннями та заходи довіри. Такі заходи контролю над озброєннями відігравали ключову роль у стабілізації Європи після Холодної війни. До найважливіших угод належали:

- Договір про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ);
- Віденський документ про заходи зміцнення довіри і безпеки; • Договір про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (ДРСМД); • Договір з відкритого неба.

[34] Schimmelfennig, Frank & Sedelmeier, Ulrich. The Europeanization of Central and Eastern Europe. Cornell University Press, 2005.

Ці режими сприяли прозорості, обмежували концентрацію сил і зменшували ризики випадкової ескалації. Однак наприкінці 2000-х років більшість із них почали руйнуватися:

- Росія призупинила виконання ДЗЗСЄ у 2007 році;
- загострилися суперечки щодо протиракетної оборони та виконання ДРСМД;
- Договір з відкритого неба зазнав послідовних виходів учасників у 2010–2020-х роках.

Послаблення контрольних механізмів зменшило передбачуваність і посилило недовіру – саме ці умови згодом використала Росія. У 1990-ті роки чимало західних політиків розраховували, що Росія з часом інтегрується в європейські політичні та економічні структури. Однак уже на початку 2000-х років Москва дедалі рішучіше відкидала західні моделі розвитку та прагнула відновити статус «великої держави» з автономною геополітичною роллю.

Ключові точки розходження включали:

- опозицію Росії розширенню НАТО та інтервенції в Косово; • суперечки щодо розгортання систем протиракетної оборони; • консолідацію авторитарного режиму в російській внутрішній політиці; • посилення уваги до євразійських інтеграційних проєктів як альтернативи західним інституціям.

До кінця 2000-х ці розбіжності оформлюються у протилежні стратегічні бачення. Росія дедалі більше сприймає західний безпековий порядок як загрозливий та ексклюзивний, тоді як європейські держави бачать у Росії дедалі менш надійного й дедалі більш ревізіоністського актора.

Система безпеки що сформувалася по Холодній війні містила низку

слабких місць, які з часом ставали очевиднішими:

- надмірна опора на припущення кооперативної безпеки та недооцінювання тривалості «політики сили»;
- відсутність дієвих механізмів примусу щодо держав, які порушують норми;

- припущення, що Росія залишатиметься партнером, а не стратегічним викликом;
- віра в те, що економічна взаємозалежність автоматично стримує агресію, без урахування можливості її «озброєння»;
- недооцінювання зростання гібридних та «сіро-зонних» тактик. До 2014 року ці слабкості сприяли нездатності європейських інституцій запобігти або адекватно відреагувати на анексію Криму та дестабілізацію Донбасу. До 2022 року вони вилилися в найбільший провал європейської безпекової архітектури після Другої світової війни.

2.2. Дебати про розширення НАТО та стратегічні напруження

Розширення НАТО стало одним із найважливіших і водночас найконтроверсійніших процесів у європейській безпеці після Холодної війни. Воно переформатувало стратегічний ландшафт, змінило характер відносин між Росією та Заходом і відіграло центральну роль у розвитку російсько українського конфлікту. Попри те, що розширення сприяло стабілізації та демократизації в Центральній і Східній Європі, воно викликало глибокі політичні суперечки й сприяло ерозії довіри між Росією та державами-членами НАТО.

Стратегічна логіка розширення НАТО: для держав Центральної та Східної Європи вступ до НАТО означав:

- гарантію безпеки від потенційної майбутньої агресії;
- інтеграцію до євроатлантичної політичної спільноти;
- шлях до військової модернізації та демократичної консолідації. Багато країн регіону прагнули членства в НАТО не лише як захисту від Росії, а й як

складової ширшої політичної трансформації.[60] Розширення сприймалося ними як виправлення історичної несправедливості Холодної війни. З погляду Альянсу, розширення обґрунтовувалося:

- правом суверенних держав самостійно обирати союзи;
- переконанням, що розширення НАТО сприятиме стабільності й безпеці;

- очікуванням, що інтеграція зменшить ризик регіональних конфліктів. У риториці НАТО процес розширення подавався насамперед як відповідь на запит країн-кандидатів, а не як цілеспрямований «просування» Альянсу на схід.

Росія ж інтерпретувала розширення НАТО принципово інакше. Хоча на початку 1990-х у Москві існувала певна готовність до співпраці, згодом розширення було осмислене як:

- порушення неформальних домовленостей доби завершення Холодної війни;
- загроза російським геополітичним інтересам;
- вторгнення до традиційної «сфери впливу»;
- доказ прагнення Заходу ізолювати або стримувати Росію.[35] Російські політичні й військові еліти неодноразово стверджували, що просування НАТО до російських кордонів підриває стратегічну стабільність. До середини 2000-х років ця оцінка трансформувалася у відверту політичну та військову опозицію.

Найважливішим було те, що можливе членство України й Грузії росія розглядала як «червону лінію», що принципово кидає виклик її претензіям на регіональне домінування. У спробі вибудувати довіру у 1997 році НАТО і росія підписали Основоположний акт про взаємні відносини, співробітництво і безпеку. У документі йшлося про:

- розвиток діалогу в рамках Ради НАТО–росія (NRC);
- заходи прозорості;
- запевнення, що НАТО «не має наміру, планів і причин» розміщувати ядерну зброю на території нових членів.

Проте Основоположний акт мав низку вроджених обмежень: • він

юридично не обмежував право НАТО на подальше розширення;

[35] Tsygankov, Andrei. Russia's Foreign Policy: Change and Continuity in National Identity. Rowman & Littlefield, 2019.

- механізми прозорості та консультацій не супроводжувалися примусовими інструментами;
- очікування сторін принципово розходилися.

Вже на початку 2000-х років документ дедалі більше виконував символічну, а не практичну функцію. Росія відчувала себе маргіналізованою, а країни НАТО оцінювали роботу NRC як малоефективну через вибіркову участь Москви.

Бухарестський саміт НАТО 2008 року став переломним моментом. Альянс проголосив, що Україна та Грузія «стануть членами НАТО».[36] Хоча країни не отримали Плану дій щодо членства (МАР), сама символічна обіцянка мала далекосяжні наслідки:

- Росія сприйняла декларацію як прямий виклик своїм безпековим інтересам;
- у Москві почали готуватися до можливого протистояння – політично, військово та інформаційно;
- на Заході загострилися внутрішні розбіжності щодо темпів і меж подальшого розширення.

Вже за кілька місяців російсько-грузинська війна підтвердила готовність Кремля застосувати силу, щоб заблокувати просування НАТО в пострадянському просторі.

В основі дебатів щодо розширення лежить фундаментальний нормативний конфлікт між:

- **західним принципом суверенного вибору**, згідно з яким кожна держава має право самостійно обирати свої союзи;
- **російським принципом «сфер впливу»**, за яким великі держави володіють

«привілейованими» правами щодо сусідніх країн.

Ці несумісні парадигми визначають контури європейської безпеки й відіграли ключову роль у рішенні Росії вдатися до війни проти України.

[36] NATO. “Bucharest Summit Declaration.” 2008. URL: https://www.nato.int/en/about-us/official-texts-and resources/official-texts/2008/04/03/bucharest-summit-declaration (дата звернення: 06.10.2025).

Західні політики загалом наполягають, що розширення зменшило нестабільність у Центральній Європі й не було спрямоване проти Росії.[37] Москва ж вбачала в зростанні присутності НАТО поблизу своїх кордонів доказ ворожості Заходу та ігнорування її безпекових занепокоєнь.

Для України перспективи вступу до НАТО стали важливою політичною темою після Помаранчевої революції 2004 року, а особливо після агресії росії у 2014 році. Прагнення до глибшої взаємодії з НАТО відображало: • бажання вийти з орбіти російського впливу;

• усвідомлення, що формальний нейтралітет не забезпечує захисту; • зростання суспільної підтримки євроатлантичної інтеграції після 2014 року;

• зростаючу роль НАТО в підтримці реформ у секторі оборони України. Для росії ж можливе членство України в НАТО було принципово неприйнятним. російське керівництво трактувало це як екзистенційну загрозу, яка підривала б доступ росії до Чорного моря, наближала б інфраструктуру НАТО до російських кордонів із мінімальним часом реагування. А головне символізувала б незворотний вихід України з російської геополітичної орбіти. Ця фундаментальна несумісність зробила Україну центральною лінією розлому у відносинах росія – НАТО. Тому сам процес розширення мав подвійні наслідки.

Стабілізуючі ефекти:

• посилення безпеки Центральної та Східної Європи й зменшення ризиків локальних конфліктів;

• сприяння демократичній стабільності та військовим реформам; •

запобігання виникненню «вакуумів безпеки» у стратегічно вразливих регіонах.

Дестабілізуючі ефекти:

• посилення російського відчуття стратегічного «оточення»; [37]

Talbott, Strobe. “Why NATO Enlargement Was a Success.” Brookings Institution, 2000.

• формування структурних напружень у європейській безпековій архітектурі;

• внесок у ерозію режимів кооперативної безпеки;

• поглиблення розбіжностей у трактуванні порядку після Холодної війни.

Розуміння цієї подвійності є ключовим для пояснення того, чому інститути, створені для зміцнення стабільності, зрештою – хоч і опосередковано – сприяли формуванню геополітичних умов, що передували російському вторгненню в Україну.

Станом на 2022 рік, напередодні повномасштабного вторгнення росії розширення НАТО залишалося одночасно й вагомим досягненням, і джерелом невирішеної геополітичної напруги.

• Для держав-членів НАТО воно є історією успіху та фактором стабільності.

• Для росії – екзистенційною загрозою та символом втрати впливу. Ця структурна асиметрія вплинула практично на кожну велику кризу у відносинах росія–Захід з кінця 1990-х років і створила політичний фон для спроб Кремля силовими засобами зупинити європейську інтеграцію України.

2.3. Політика сусідства ЄС та Східне партнерство

Розширення присутності Європейського Союзу у Східній Європі після завершення Холодної війни відіграло важливу, хоча часто недооцінену, роль у трансформації безпекового середовища континенту. Не будучи класичним

військовим актором, ЄС проектував значний політичний та економічний вплив через розширення, механізми інтеграції та зовнішню політику. Європейська політика сусідства (ЄПС) та її спеціальний компонент – «Східне партнерство» (СП) – стали головними інструментами, через які ЄС прагнув стабілізувати свою периферію та просувати демократичне врядування. Водночас еволюція цих політик спричинила посилення геополітичного тертя з Росією, яка дедалі частіше розглядала активність ЄС як частину ширшого «західного» виклику своїй регіональній домінації.

ЄПС, започаткована у 2004 році, мала запобігти появі нових «ліній поділу» в Європі після східного розширення ЄС. Її метою було стимулювання політичних реформ, економічної модернізації та інституційної стабільності в сусідніх державах за допомогою фінансових інструментів, регуляторного зближення та принципу умовності. Основна амбіція полягала в тому, щоб використати нормативну й економічну потугу ЄС для формування навколо його кордонів зони стабільності – «кільця друзів», які поділяли б європейські стандарти, але без обов'язкового надання перспективи членства.[38] Це відображало самосприйняття ЄС початку 2000-х як трансформаційного актора, здатного змінювати політичні системи сусідів без застосування примусу або сили.

У 2009 році запуск «Східного партнерства» позначив перехід до більш структурованої взаємодії з шістьма пострадянськими державами: Україною, Молдовою, Грузією, Вірменією, Азербайджаном і Білоруссю. СП було спрямоване на поглиблення інституційної співпраці, посилення економічної інтеграції та підтримку реформ у сфері врядування через такі інструменти, як Угоди про асоціацію та Поглиблені і всеосяжні зони вільної торгівлі (ПВЗВТ). Для України СП запропонувало шлях глибокої політичної та економічної трансформації, а також поступове «прив'язування» до європейського нормативного простору.[39] Формально СП не гарантувало членства в ЄС, однак підвищило очікування серед проєвропейських сил і сформувало довгостроковий стратегічний горизонт для країн-партнерів, що прагнули віддалитися від росії.

Хоча ЄС позиціонував ЄПС і СП як нетривожні й «технічні» ініціативи, Росія трактувала їх як геополітичний виклик із кількох причин: 1. **Нормативна конкуренція.** Просування ЄС верховенства права, демократичного врядування та розвитку громадянського суспільства

[38] European Commission. European Neighbourhood Policy Strategy Paper, 2004. URL: https://enlargement.ec.europa.eu/system/files/2019-01/2004_communication_from_the_commission_-_european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf (дата звернення: 01.11.2025).
[39] Delcour, Laure & Wolczuk, Kataryna. The EU's Eastern Partnership: Norms, Interests and Values. Palgrave Macmillan, 2015.

контрастувало з авторитарною моделлю Росії та сприймалося як ідеологічна загроза.[40]

2. **Економічне суперництво.** ПВЗВТ в рамках Угод про асоціацію потенційно підривали економічний вплив Росії та конкурували з її інтеграційними проєктами, зокрема Євразійським економічним союзом.
3. **Політичний вплив.** Реформи, підтримувані ЄС, часто посилювали позиції проєвропейських еліт, послаблюючи політичні мережі Москви в сусідніх державах.
4. **Стратегічна сигналізація.** У Москві побоювалися, що поглиблення політико-економічної інтеграції з ЄС стане «трампліном» до вступу до НАТО, навіть якщо це прямо не декларувалося.

Отже, те, що ЄС розглядав як технічний і нормативний проєкт, росія трактувала в логіці «нульової суми» як геополітичне суперництво. Нормативна місія ЄС вступала в конфлікт з авторитарною моделлю російського управління, а поглиблення економічних зв'язків між ЄС і пострадянськими державами загрожувало послабити важелі впливу Москви та підірвати її інтеграційні ініціативи.[41]

Криза 2013-2014 років в Україні оголила обмеження політики ЄС та висвітлила геополітичну напруженість, закладену в СП. Коли президент Віктор Янукович призупинив підготовку до підписання Угоди про асоціацію між

Україною та ЄС, це спричинило масові протести, які вилилися в Революцію Гідності. Нормативна привабливість ЄС стала потужним фактором мобілізації в українському суспільстві, але сам Союз не мав інструментів, щоб захистити Україну від тиску росії, який швидко переріс у військове втручання. Анексія Криму та війна на Донбасі продемонстрували, що ЄС здатний підтримувати політичні й інституційні реформи, але не володіє дієвими важелями протидії «жорсткій силі».

[40] Haukkala, Hiski. The EU–Russia Strategic Partnership: The Limits of Post-Sovereignty in International Relations. Routledge, 2010.
[41] Haukkala, Hiski. The EU–Russia Strategic Partnership: The Limits of Post-Sovereignty in International Relations. Routledge, 2010

Після подій 2014 року ЄС суттєво скоригував свою політику. Санкції проти Росії, посилена підтримка України, новий акцент на енергетичній безпеці та диверсифікації постачань означали поступове переосмислення ролі Союзу як безпекового актора. Повномасштабне вторгнення 2022 року ще більше пришвидшило цю еволюцію: Україна, Молдова та Грузія отримали статус країн кандидатів, ЄС розширив обсяги військової допомоги та макрофінансової підтримки. Те, що починалося як нормативно-технократичний інструмент, перетворилося на де-факто геополітичне зобов'язання, відображаючи зміну у самосприйнятті ЄС та його стратегічних відповідальностях.

У структурному вимірі ЄПС і СП вплинули на європейську безпеку кількома способами. Вони поглибили залученість ЄС у Східну Європу, стимулювали політичні реформи, які змінили внутрішні баланси влади, та сформували нові осі геополітичного суперництва з Росією. Водночас ці політики виявили глибокі обмеження спроможності ЄС стримувати примус, що оголило розрив між його нормативною потугою та стратегічними можливостями. Зрештою ЄПС і СП стали важливою частиною історії еволюції європейської безпекової архітектури – демонструючи як трансформаційний потенціал, так і вразливість інтеграційної моделі ЄС перед лицем ворожих геополітичних сил.

2.4. Виклики росії європейській безпеці (2007–2021)

Із середини 2000-х років росія дедалі виразніше позиціонувала себе як виклик європейському безпековому порядку що сформувався після Холодної війни. Ця трансформація не була ані раптовою, ані випадковою: вона випливала з поєднання внутрішньополітичної консолідації, стратегічного розчарування та переосмислення ролі росії в міжнародній системі. У 2007-2021 роках Москва здійснила низку політичних, військових та інформаційних кроків, які системно послабили основи кооперативної безпеки в Європі та підготували ґрунт для повномасштабної конфронтації 2022 року.

Поворотним моментом став виступ президента Володимира Путіна на Мюнхенській конференції з безпеки 2007 року, де він відкрито відкинув

«однополярний» міжнародний порядок і звинуватив Захід, насамперед США, у дестабілізації світової системи.[42] Цей виступ означив відхід від відносно кооперативної риторики початку 2000-х і став сигналом переходу до більш асертивної та конфронтаційної зовнішньої політики. Він відображав накопичене невдоволення розширенням НАТО, критикою Заходу на адресу внутрішніх політичних процесів у росії та відчуття маргіналізації Москви у європейських механізмах ухвалення рішень.

російсько-грузинська війна 2008 року наочно продемонструвала готовність росії застосовувати військову силу для зміни політичного курсу сусідніх держав і запобігання їхній інтеграції в західні інституції.[43] Хоча конфлікт був відносно нетривалим і обмеженим за масштабом, він мав глибокі наслідки для європейської безпеки: зруйнував припущення Заходу про малоймовірність міждержавної війни в Європі, показав внутрішні розбіжності в НАТО щодо стратегії розширення та продемонстрував обмеженість потенціалу стримування у пострадянському просторі. Москва, своєю чергою, сприйняла стриману реакцію Заходу як підтвердження того, що військовий примус може застосовуватися з відносно низькими стратегічними витратами.

У наступне десятиліття Росія активно розвивала гібридні та «сіро-зонні»

інструменти у рамках ширшої стратегії підриву європейської єдності та ослаблення довіри до демократичних інституцій. Ця стратегія включала масштабні дезінформаційні кампанії, кібератаки, підтримку радикальних політичних сил і цільові операції впливу по всій Європі.[44] Йдеться не про поодинокі епізоди, а про компоненти скоординованої політики, спрямованої на ерозію згуртованості НАТО та ЄС, експлуатацію суспільних поділів і зменшення здатності Заходу реагувати на дії Москви. Кібератаки на Естонію у 2007 році, втручання у вибори в європейських державах та повторювані інформаційні операції засвідчили, що інформаційний і цифровий простори стали ключовими інструментами російської державної стратегії.

[42] Putin, Vladimir. "Speech at the Munich Security Conference," 2007.
[43] Cornell, Svante; Starr, Frederick (eds.). The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia. M.E. Sharpe, 2009.
[44] Giles, Keir. Russia's 'New' Tools for Confronting the West. Chatham House, 2016.

Паралельно Росія посилила вплив на енергетичну безпеку Європи, використовуючи своє становище головного постачальника природного газу як важіль політичного тиску. Довгострокові контракти, маніпуляції цінами та «проектна геополітика» газогонів – зокрема довкола «Північного потоку» – використовувалися для формування стратегічних залежностей і розколювання спільної позиції ЄС.[45] Енергетика перетворилася на економічний інструмент і водночас на геополітичну зброю, що дозволяло Москві чинити тиск без відкритого переходу до воєнних дій.

На військовому рівні росія після 2008 року здійснила масштабну модернізацію збройних сил, підвищивши їхню боєготовність, мобільність і технологічний рівень. Реформи покращили здатність Росії проводити швидкі операції, що наочно проявилося під час анексії Криму 2014 року. Модернізація включала розвиток високоточної зброї, інтегрованих систем ППО, засобів радіоелектронної боротьби й нових ядерних спроможностей.[46] Це суттєво змінило військовий баланс уздовж східного флангу НАТО й посилило занепокоєння щодо готовності Росії до ескалації.

Анексія Криму 2014 року стала найвідвертішим викликом європейському

безпековому порядку після завершення Холодної війни. Вперше за кілька десятиліть територіальні кордони в Європі було змінено за допомогою сили. Дії Москви порушили норми міжнародного права та підірвали фундаментальні принципи, на яких трималася європейська стабільність. Подальший конфлікт на Донбасі продемонстрував готовність Росії дестабілізувати сусідню державу через гібридну війну, проксі-структури та приховану військову підтримку. Мінські домовленості, покликані припинити бойові дії, фактично заморозили, а не розв'язали конфлікт, надавши росії довгостроковий важіль впливу на стратегічний курс України.[47]

[45] Goldthau, Andreas; Sitter, Nick. A Liberal Actor in a Realist World: The EU Regulatory State and the Global Political Economy of Energy. Oxford University Press, 2015.
[46] Kofman, Michael & Fink, Anya. Russian Military Strategy: Core Tenets and Operational Concepts. CNA, 2020.
[47] Sakwa, Richard. Frontline Ukraine: Crisis in the Borderlands. I.B. Tauris, 2015.

У 2014–2021 роках відносини між Росією і Заходом послідовно погіршувалися. Росія нарощувала військову присутність уздовж кордонів НАТО, проводила масштабні та провокативні навчання типу «Захід» та посилювала конфронтаційну риторику. Одночасно дипломатичні механізми – зокрема Рада Росія-НАТО, інструменти попередження конфліктів в рамках ОБСЄ й договори з контролю над озброєннями – поступово деградували. До кінця 2010-х більшість опор кооперативної безпеки після холодно-воєнного періоду або ослабли, або були демонтовані. Вихід із ДРСМД, стагнація Договору з відкритого неба та параліч політичних механізмів ОБСЄ позбавили сторони важливих каналів прозорості й комунікації, поглибивши атмосферу взаємної недовіри.

Період з 2007 по 2021 рік демонструє чітку траєкторію: Росія послідовно переходила від риторичної опозиції до активної конфронтації, використовуючи військову силу, гібридну війну, економічний примус і інституційний саботаж, щоб кинути виклик європейському безпековому порядку. Захід, своєю чергою, часто виявлявся неспроможним виробити цілісну відповідь, обмежений

внутрішніми розбіжностями, конкуруючими пріоритетами та тривалою надією на можливість повернення до співпраці.

До початку 2022 року безпековий ландшафт Європи став гранично поляризованим: Росія закріпилася як ревізіоністська держава, готова застосувати силу для переоформлення регіонального порядку. Це підкреслює, що вторгнення 2022 року було не раптовим «розривом», а кульмінацією тривалого процесу руйнування Москвою принципів, інституцій та очікувань, на яких базувався європейський безпековий порядок по завершенню Холодної війни.

Висновок до розділу 2

Проаналізовано еволюцію європейської безпекової архітектури в період від завершення Холодної війни до напередодні повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році. Показано, що порядок формувався під впливом оптимізму щодо кооперативної безпеки, розширення багатосторонніх інституцій та віри в те, що заснована на правилах європейська система здатна запобігти

масштабним війнам. Водночас виявлено, що ця система містила глибокі структурні вразливості та внутрішні суперечності, які з часом ставали дедалі помітнішими й зрештою не змогли запобігти поверненню великої війни на континент.

Розглянуто домовленості по завершенню Холодної війни, що виникли на початку 1990-х років. Паризька хартія сформулювала бачення Європи, заснованої на спільних нормах, прозорості та політичному плюралізмі, тоді як такі інституції, як НАТО, ОБСЄ та ЄС, прагнули інституціоналізувати це бачення. Домінувало припущення, що політична співпраця, контроль над озброєннями та економічна інтеграція забезпечать стійку стабільність і знизять імовірність міждержавного конфлікту. Ця рамка кооперативної безпеки визначила мислення європейських лідерів майже на два десятиліття.

Однією з головних опор цієї архітектури стала трансформація НАТО, яка включала програми партнерства, інституційні реформи й послідовні хвилі

розширення. Розширення сприяло консолідації демократії та стабільності в Центральній і Східній Європі, але водночас посилило напруження у відносинах з Росією, яка сприймала рух Альянсу на схід як стратегічну загрозу. Саме ці розбіжні інтерпретації безпеки утворили ключову лінію розлому в європейському безпековому порядку та відіграли вирішальну роль у подальшій деградації відносин між Росією і Заходом.

Паралельно ЄС розширював свій політичний та економічний вплив через розширення, Європейську політику сусідства та «Східне партнерство». Хоча ЄС позиціонував свою політику як нормативну й орієнтовану на реформи, Росія дедалі частіше бачила в ній геополітичний виклик. Поглиблення зв'язків ЄС з Україною та іншими країнами СП змінило політичну динаміку в регіоні та сприяло ескалації змагання за вплив, кульмінацією чого стала криза 2013–2014 років і трансформація політики ЄС після анексії Криму.

Режими контролю над озброєннями, які колись були центральними для європейської стабільності, поступово деградували. Ерозія таких угод, як ДЗЗСЄ, ДРСМД і Договір з відкритого неба, зменшила прозорість, посилила взаємну

підозру й сприяла ремілітаризації європейської безпеки. Ці процеси позбавили Європу важливих інструментів управління кризами саме в час, коли стратегічна напруга стрімко зростала.

Нарешті, було простежено прогресивне посилення конфронтаційної позиції Росії у відношенні до європейської безпеки в 2007–2021 роках. Від мюнхенської промови 2007 року, через війну з Грузією, анексію Криму та гібридну війну на Донбасі до систематичного використання гібридних, енергетичних та інформаційних інструментів – Росія послідовно руйнувала основи кооперативного порядку. Модернізація російських збройних сил, зростання масштабів навчань і деградація дипломатичних та контрольних механізмів завершили процес ерозії архітектури уставленої після Холодної війни. Західні відповіді – часто обмежені, фрагментовані й запізнілі – не змогли ані зупинити, ані відвернути цю траєкторію.

У підсумку, слід зауважити, що європейська безпекова архітектура до 2022 року поєднувала значні досягнення та глибокі слабкості. Розширення, інтеграція та кооперація забезпечили стабільність для багатьох держав, але система виявилася неспроможною вмістити конфліктні бачення порядку, насамперед – російське ревізіоністське бачення. Саме ці нерозв'язані суперечності створили умови, за яких російсько-український конфлікт ескалював до повномасштабної війни, і пояснюють, чому вторгнення 2022 року стало не лише регіональною кризою, а й крахом припущень, що формували європейську безпеку понад три десятиліття.

РОЗДІЛ 3. ВІЙСЬКОВІ ТА ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКО УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 року трансформувало військове мислення в Європі глибше, ніж будь-яка подія від часу завершення Холодної війни. Конфлікт знову повернув на континент масштабну, високоінтенсивну війну, зруйнував усталені уявлення про стримування та структуру сил і оголив критичні вразливості європейських оборонних спроможностей. У цьому розділі аналізуються конвенційні військові наслідки війни, починаючи з переоцінки готовності Європи до оборони та стратегічного планування.

3.1. Переоцінка ставлення до оборони в Європі

До 2022 року багато європейських держав виходили з припущення, що масштабний міждержавний конфлікт у Європі є малоймовірним. Це переконання десятиліттями формувало оборонну політику: скорочені кадрові армії, обмежені запаси, зменшення парку важкого озброєння й акцент на місіях кризового менеджменту, а не на територіальній обороні. Спалах російсько-української війни продемонстрував ризики таких установок і запустив швидку та масштабну переоцінку оборонних сил стримування на всьому континенті.

Настав кінець «дивідендів миру по закінченню Холодної війни». Протягом багатьох років європейські збройні сили будувалися за логікою економічної ефективності та участі в експедиційних операціях, а не за логікою готовності до масштабної війни. Витрати на оборону у багатьох державах суттєво скоротилися, а парки важкої бронетехніки, артилерії й систем ППО були урізані або застаріли. Війна в Україні продемонструвала, що такі скорочення підірвали здатність Європи стримувати або відбивати високоінтенсивний конфлікт.[48]

Конфлікт показав, що масованість сил, війна на виснаження, промислова спроможність та логістика залишаються центральними елементами сучасної

[48] Béraud-Sudreau, Lucie & Giegerich, Bastian. European Defence Policy after the War in Ukraine. IISS, 2023.

війни – всупереч поширеному до того уявленню, що майбутні конфлікти визначатимуться виключно невеликими професійними силами й високотехнологічною високоточною зброєю.

Початкові заходи НАТО після 2014 року, такі як посилена передова присутність (Enhanced Forward Presence) у країнах Балтії та Польщі, були радше «сигнальним тросом» стримування, ніж повноцінною форвардною оборонною силою. Після лютого 2022 року стало очевидно, що таких заходів недостатньо, аби відлякати можливий масштабний російський наступ. У відповідь НАТО розпочало перехід від стратегії стримування «тросом» до стримування через заперечення (deterrence-by-denial), суттєво посиливши свій східний фланг.[49]

Цей перехід передбачав:

- розміщення більших і більш боєздатних контингентів у прифронтових державах;
- підвищення рівня готовності сил швидкого реагування НАТО; • поглиблення взаємосумісності й інтегрованого планування між державами-членами;
- розширення багатонаціональних батальйонних груп до рівня бригад. Ці зміни становлять найглибший перегляд сил стримування НАТО після завершення Холодної війни. Також війна нагадала, що територіальна оборона залишається базовою складовою національної безпеки. Європейські держави почали згортати десятиліттями тривалу політику скорочення збройних сил: • Німеччина оголосила про Zeitenwende («перелому»), ухваливши рішення про виділення 100 млрд євро на оборону та модернізацію; • Польща розпочала один із найбільших процесів нарощування збройних сил у Європі, прагнучи створити одні з найпотужніших сухопутних військ континенту;
- країни Північної Європи та Балтії збільшили призов, розширили резерви й удосконалили плани мобілізації.

[49] Shea, Jamie. "NATO's New Posture After the Ukraine Invasion." NATO Review, 2022.

Повернення доктрини територіальної оборони засвідчує усвідомлення того, що європейська безпека не може ґрунтуватися виключно на колективних механізмах і вимагає потужних національних військових спроможностей.

Війна висвітлила низку структурних вразливостей європейських армій: • недостатні запаси боєприпасів, передусім артилерійських снарядів; • хронічне недофінансування систем протиповітряної оборони, які стали критичним елементом стійкості України;
- обмежена промислова спроможність до тривалого ведення війни, на відміну від російської моделі мобілізації;
- фрагментовані системи закупівель, що знижують взаємосумісність і ефективність.

Ці слабкі місця змусили європейські уряди переглянути політику в галузі оборонної промисловості, підходи до координації закупівель і довгострокове планування готовності.[50]

В той же час, виступ Збройних Сил України суттєво вплинув на європейські оцінки. Успішна оборона Києва та подальші оперативні досягнення продемонстрували важливість:

- децентралізованих структур командування;
- гнучкості та швидкої адаптації;
- інтеграції дронів і високоточної зброї;
- ефективного використання західної розвідпідтримки;
- високого морального духу та загальнонаціональної мобілізації.

Європейські армії дедалі більше усвідомлюють, що сучасна війна потребує поєднання технологічних інновацій і стійкого людського потенціалу, підкріпленого потужною логістикою та здатною до нарощування оборонною промисловістю.

[50] Fiott, Daniel. “European Defence and the Lessons from Ukraine.” European Union Institute for Security Studies, 2023.

3.2. Трансформація європейських військових спроможностей та оборонних витрат

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну 2022 року спричинило одну з найрадикальніших трансформацій оборонної політики Європи від часу завершення Холодної війни. Шок від високоінтенсивної міждержавної війни на континенті змусив держави переоцінити як масштаб, так і характер своїх військових спроможностей. Унаслідок цього відбулося швидке зростання оборонних бюджетів, перегляд структури сил, зміна пріоритетів закупівель і промислової політики – процеси, які переглянули європейський підхід до

стримування та колективної оборони.

У роки, що передували 2022-му, більшість європейських держав систематично не досягали орієнтира НАТО в 2% ВВП на оборону. російське вторгнення кардинально змінило цю картину. Протягом кількох місяців майже всі члени Альянсу оголосили про суттєве збільшення оборонних бюджетів, а до 2023 року більше держав досягли рівня у 2%, ніж будь-коли раніше після закінчення Холодної війни.[51]

Ці кроки мали не лише символічний характер. Європейські уряди визнали довгострокову необхідність стабільних оборонних інвестицій, усвідомивши, що стримування та боєготовність неможливо забезпечити без значних і передбачуваних фінансових ресурсів. Війна продемонструвала, що мир у Європі потребує готовності до війни, фактично скасувавши десятиліття обережної бюджетної політики й «жорсткої економії» у сфері оборони.

Оголошення Німеччиною політики Zeitenwende («перелому») стало, мабуть, найяскравішим прикладом політичного зсуву. Протягом десятиліть Берлін дотримувався стриманих оборонних витрат, роблячи ставку на дипломатію, економічну інтеграцію та багатосторонність. Після лютого 2022 року Німеччина оголосила про створення спеціального фонду в 100 млрд євро

[51] Heisbourg, François. “Defence Spending in the Wake of the Ukraine War.” Survival, 2023.

для модернізації Бундесверу, зобов’язалася досягти орієнтира 2% ВВП і реформувати системи закупівель і готовності.[77]

Zeitenwende відобразила ширше європейське усвідомлення, що політична стабільність не може замінити реальну військову спроможність. Зсув Німеччини вплинув і на інших, підштовхнувши низку держав до прискорення власних реформ, що підкреслює взаємозалежний характер оборонної політики в Європі.

Держави, що безпосередньо межують із Росією, – зокрема Польща, країни Балтії, Фінляндія та (після вступу) Швеція – розпочали особливо амбітні програми посилення оборони.

- **Польща** ініціювала одну з найбільших програм військового нарощування в Європі, прагнучи створити одну з найпотужніших сухопутних армій континенту через масштабні інвестиції в бронетехніку, артилерію та ППО.
- **Країни Балтії** розширили системи призову й резерву, усвідомивши, що в умовах високоінтенсивного конфлікту національна мобілізація є критичною.
- **Фінляндія та Швеція**, які тривалий час спиралися на політику нейтралітету, переглянули свої безпекові стратегії та приєдналися або ініціювали процес приєднання до НАТО, докорінно змінюючи стратегічний баланс у Північній Європі.

Ці процеси свідчать про перехід до багаторівневого стримування, коли регіональні актори вже не є пасивними «одержувачами» захисту НАТО, а перетворюються на активних учасників колективної оборони.[52]

Війна в Україні з усією очевидністю продемонструвала, що високоінтенсивний конфлікт як і раніше спирається на конвенційні спроможності, які багато європейських урядів дозволили собі занедбати після Холодної війни. На противагу припущенням про те, що майбутні війни визначатимуться невеликими високотехнологічними експедиційними силами та високоточними ударами, конфлікт підтвердив центральну роль:

- важкої бронетехніки;

[52] Kupiecki, Robert. Regional Defence Strategies in Eastern Europe. Polish Institute of International Affairs, 2023.

- інтегрованих систем протиповітряної оборони;
- далекобійної артилерії.

Здатність України вести і оборонні, і наступальні операції залежала від підтримання броньованих маневрових формувань, здатних витримувати значні втрати та завдавати їх противникові – спроможність, яку багато європейських армій відсунули на другий план.

Аналогічно масове застосування дронів, ракет і ударної авіації виявило ключове значення ешелонованої ППО – сфери, у яку чимало європейських

держав інвестували мінімально. Війна також підтвердила, що артилерія залишається «богом війни»: масштаби використання боєприпасів українськими та російськими силами оголили системний дефіцит європейських запасів. У відповідь уряди почали надавати пріоритет модернізації танків, бойових машин піхоти, систем ППО та реактивної артилерії, усвідомивши, що дієве стримування спирається на добре оснащені сухопутні сили, здатні вести тривалі бойові дії.[53]

Ще одним ключовим уроком конфлікту стала важливість оборонно промислової спроможності як елемента національної безпеки. Коли європейські держави спробували забезпечити Україну озброєнням і боєприпасами у значних обсягах, виявилося, що десятиліття «оптимізації» в мирний час лишили виробничі потужності нездатними до роботи у «воєнному» режимі. Обсяги виробництва критично важливих позицій – насамперед артилерійських снарядів, перехоплювачів ППО та окремих видів бронетехніки – виявилися недостатніми для підтримання затяжного конфлікту.

У відповідь уряди розпочали розширення виробництва через нові стратегії закупівель, багаторічні контракти та збільшення інвестицій у виробничу інфраструктуру. Ці заходи були спрямовані не лише на підтримку України, а й на відновлення власної готовності Європи до майбутніх криз. На практиці йдеться про перехід від моделі коротких закупівельних циклів і мінімальних запасів до підходу, що підкреслює промислову стійкість і стратегічну глибину. Оборонні планувальники дедалі краще розуміють, що стримування залежить не

[53] Fiott, Daniel. “Europe’s Defence Industry and the Demands of High-Intensity Warfare.” EUISS, 2023.

лише від розгорнутих сил, а й від здатності швидко відновлювати втрати у техніці та боєприпасах.

російсько-Українська війна також прискорила дискусії про взаємосумісність усередині НАТО та ЄС, висвітливши неефективність фрагментованих систем закупівель у Європі. Довгі роки європейські армії експлуатували широку номенклатуру платформ озброєння, систем зв’язку та

логістичних стандартів, що ускладнювало координацію операцій і підвищувало витрати. У контексті підтримки України та посилення східного флангу НАТО ці відмінності стали ще очевиднішими, показавши переваги підрозділів, які користуються спільними системами та єдиними стандартами підготовки.

Європейські держави відповіли посиленим акцентом на багатонаціональних програмах закупівель і координації придбання озброєнь. Спільні ініціативи з виробництва боєприпасів, стандартизації артилерійських систем і розробки літаків наступного покоління стали політично більш прийнятними, оскільки війна підкреслила важливість єдності й ефективності. Перехід до уніфікованих платформ і інтегрованої логістики є не лише економічним, а й стратегічним кроком, покликаним гарантувати, що європейські сили зможуть діяти разом у високоінтенсивному конфлікті. Поліпшення взаємосумісності посилює як стримування, так і здатність до кризової реакції, зміцнюючи колективну оборону, від якої дедалі більше залежить безпека Європи.

Стало очевидно, що сучасний конфлікт вимагає не лише професійних збройних сил, а й мобілізованих, стійких суспільств. Оборона України спиралася на поєднання регулярних військ, сил територіальної оборони, резервістів і загальнонаціональних мобілізаційних зусиль. Європейські держави, багато з яких відмовилися від строкової служби або суттєво її обмежили, переглянули роль резерву й систем цивільної оборони.

Такі країни, як Швеція, Німеччина та держави Балтії, розширили резервні контингенти, відновили цивільну оборону й оновили плани мобілізації. Це свідчить про повернення до моделей «оборони всього суспільства», що

визнають: стримування виходить за межі поля бою та включає готовність населення, інфраструктури та державних інституцій до тривалих криз.

3.3. Адаптація НАТО та зміни сил стримування після 2022 року

Повномасштабне вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року стало

каталізатором найглибшої трансформації стратегічних сил стримування НАТО від завершення Холодної війни. Хоча анексія Криму 2014 року вже змусила Альянс до часткових коригувань у сфері стримування й готовності, події 2022 року остаточно зруйнували залишки сподівань на Росію як потенційного партнера та розвіяли переконання, що масштабна конвенційна війна в Європі є малоймовірною. У відповідь НАТО здійснило ґрунтовний перегляд структури сил, оперативної доктрини та політичних зобов'язань, докорінно оновивши підхід до колективної оборони.

Першим ключовим зрушенням стало переосмислення самої концепції стримування. До 2022 року НАТО переважно покладалося на стримування через запевнення (deterrence-by-reassurance) та «трос» стримування, що втілювався у вигляді відносно невеликих ротаційних батальйонних груп у країнах Балтії та Польщі. Ці сили були достатніми для демонстрації політичної солідарності, але не були розраховані на те, щоб зупинити чи перемогти масштабний наступ. Масштаб і інтенсивність російського вторгнення в Україну показали, що потенційний противник здатен проводити швидкі й різнопланові операції високої інтенсивності. Це змусило НАТО перейти до моделі стримування через заперечення, акцентуючи здатність зупиняти агресію на початковій стадії, а не лише реагувати на неї постфактум.[54]

Одним із найвидиміших проявів цього зсуву стало розширення й посилення передової присутності НАТО. Бойові групи Enhanced Forward Presence було збільшено за чисельністю й спроможностями, а низка прифронтових держав отримала більші, краще інтегровані багатонаціональні контингенти, здатні до тривалих оборонних дій. НАТО також підвищило рівень

[54] Shea, Jamie. "NATO's Return to Deterrence by Denial." NATO Review, 2022.

готовності сил швидкого реагування, взявши зобов'язання збільшити чисельність підрозділів високої готовності з десятків тисяч до понад 300 тисяч військовослужбовців.[55] Це відображає стратегічне розуміння того, що дієве стримування вимагає не лише символічної присутності, а й реальної операційної

спроможності, підкріпленої відповідною логістикою та доктринальними рамками для швидкого розгортання та багатофункціональної інтеграції.

Вступ Фінляндії у 2023 році (та очікуване приєднання Швеції) ще більше змінив стратегічну географію Альянсу. Ці події докорінно переформатували безпекове середовище Північної Європи, перетворивши Балтійське море фактично на «простір НАТО» та збільшивши глибину оборони на північно

західному напрямку щодо Росії. Фінські збройні сили – побудовані на моделі загальносуспільної оборони з потужним резервом і доктриною територіальної оборони – надають Альянсу нові переваги в обороні Півночі та Балтійського регіону. Приєднання Швеції з її розвинутими ВПС та ВМС доповнить цю трансформацію, щойно процес буде завершено.[56]

Адаптація НАТО включала також масштабну модернізацію систем управління та контролю. Усвідомивши, що сучасна війна характеризується високим темпом, повсюдним застосуванням сенсорів і тісною інтеграцією кібер-, повітряного, сухопутного й морського доменів, Альянс прискорив розбудову можливостей для багаторідних операцій та взаємосумісності. Розвиток оновлених командних структур, розширення обміну розвідданими в режимі наближеному до реального часу та інтенсифікація спільних навчань підвищили здатність НАТО координувати складні операції в умовах боротьби за перевагу. Конфлікт в Україні надав багатий емпіричний матеріал щодо важливості інтеграції дронів, засобів РЕБ, кіберзахисту та далекобійних ударів у єдині оперативні зв’язки – уроки, які було враховано в оновленій доктрині Альянсу.

Ще одним аспектом трансформації НАТО стало коригування ядерної політики та стратегічних сигналів. Хоча основні параметри ядерної доктрини

[55] Stoltenberg, Jens. “NATO After Ukraine: Strengthening Defence and Readiness.” Speech at the NATO Summit, 2022.
[56] Tiilikainen, Teija. Nordic Security After NATO Enlargement. Finnish Institute of International Affairs, 2023.

Альянсу не зазнали радикальних змін, у Стратегічній концепції 2022 року було підкреслено центральну роль ядерного стримування, а консультації з ядерних питань стали інтенсивнішими. Повторювані ядерні погрози з боку Росії

актуалізували питання стратегічної стабільності та необхідності міцної єдності всередині Альянсу у сфері ядерного стримування. У відповідь держави НАТО активізували спільні навчання, посилили координацію в питаннях контролю над озброєннями та вдосконалили комунікаційні стратегії, спрямовані на демонстрацію рішучості без непотрібної ескалації.[57]

Війна також стимулювала безпрецедентний рівень співпраці між НАТО та ЄС. Якщо до 2022 року інституційна координація часто ускладнювалася бюрократичними та політичними бар'єрами, то вторгнення продемонструвало потребу у тісному поєднанні економічних і регуляторних інструментів ЄС з військовими можливостями НАТО. У результаті було поглиблено взаємодію в таких сферах, як військова мобільність, кібероборона, захист критичної інфраструктури та оборонно-промислове виробництво. Ця конвергенція відображає структурний зсув, що зменшує дублювання зусиль і зміцнює колективну спроможність Європи стримувати загрози та реагувати на них.

Нарешті, адаптація НАТО після 2022 року висвітила ключову роль національної стійкості як невід'ємної складової колективної оборони. Альянс дедалі більше наголошує на захисті критичної інфраструктури – енергетичних систем, транспортних мереж, космічних активів і підводних кабелів – визнаючи, що гібридні тактики Росії спрямовані на підрив функціонування суспільства не меншою мірою, ніж на знищення військового потенціалу. Інтеграція критеріїв стійкості в оборонне планування НАТО стала важливим етапом еволюції, що відображає більш цілісне розуміння сучасних загроз.

У підсумку трансформація НАТО після 2022 року означає відхід від логіки попередніх трьох десятиліть. Альянс здійснив перехід від управління кризами та обмежених форм присутності до потужного, різнопланового та географічно

[57] Kroenig, Matthew. The Logic of American Nuclear Strategy. Oxford University Press, 2018 (relevant NATO doctrinal adaptation discussions).

розширеного стримування. Це свідчить про нове усвідомлення того, що стабільність у Європі залежить від наявності переконливих військових

спроможностей, політичної єдності та готовності постійно адаптуватися до еволюції загрози з боку Росії.

3.4. Стратегічні уроки для європейських армій з українського поля бою

Війна в Україні стала найвпливовішою «лабораторією» сучасної воєнної стратегії з початку XXI століття. На відміну від багатьох попередніх конфліктів за участі держав НАТО – що переважно стосувалися антиповстанських операцій і стабілізаційних місій – російсько-українська війна є високоінтенсивним конвенційним конфліктом, який за масштабом і рівнем технологічного насичення наближений до сценаріїв, які тепер змушені моделювати європейські оборонні планувальники. Як наслідок, війна сформувала широкий спектр оперативних, тактичних і стратегічних висновків, що суттєво впливають на військове мислення в Європі.

Одним із базових уроків стало підтвердження актуальності загальновійськового (combined arms) бою. Операції українських і російських сил показали, що успішна оборона й наступ вимагають скоординованого застосування піхоти, бронетехніки, артилерії, ППО, інженерних підрозділів, засобів радіоелектронної боротьби та безпілотних систем. Уявлення, поширене в низці західних столиць до 2022 року, ніби високоточна зброя або легкі експедиційні сили можуть замінити важкі формування, виявилося хибним. Натомість війна довела, що навіть технологічно розвинуті армії мусять підтримувати потужні бронетанкові підрозділи, масовані засоби вогневого ураження та стійку логістику, якщо вони прагнуть протистояти рішучому супротивнику.[58]

Конфлікт також підкреслив критичне значення ППО як ключового елементу сучасної структури сил. Виживання України значною мірою залежало

[58] Watling, Jack & Reynolds, Nick. Operation Z: The Death Throes of an Imperial Delusion. RUSI, 2022.

від здатності не допустити повного панування Росії в повітрі – це кардинально

відрізняється від досвіду західних армій, які протягом десятиліть звикли до майже беззаперечної переваги в повітрі. Масове застосування дронів, крилатих і балістичних ракет перетворило повітряний простір на постійно загрозливе середовище, що вимагає багатошарових, резервованих і високоадаптивних систем ППО. Європейські держави, які тривалий час нехтували цією сферою, нині розглядають її як ключову передумову і стримування, і захисту критичної інфраструктури.

Ще один важливий урок стосується трансформаційної ролі безпілотних систем та їхньої інтеграції в багатородові операції. Дрони широко застосовуються для розвідки, коригування вогню, ударів і психологічного впливу. Їх відносно низька вартість і висока ефективність зробили поле бою набагато прозорішим, ніж у попередніх війнах. Водночас конфлікт виявив і обмеження: живучість дронів значно падає в умовах насиченого РЕБ, а їх результативність залежить від розвиненої інфраструктури зв'язку, підготовлених операторів і систем обробки даних. Європейські армії дедалі чіткіше усвідомлюють, що безпілотні системи мають бути інтегровані в доктрину, навчання й системи закупівель, а не розглядатися як допоміжний або «нішевий» інструмент.[59]

Тісно пов'язане з цим питання – роль радіоелектронної боротьби та боротьби за електромагнітний спектр. Обидві сторони активно застосовують РЕБ для порушення зв'язку, придушення роботи дронів, наведення артилерії та дезорганізації командних мереж. Досвід показав, що здатність контролювати або хоча б ефективно діяти в деградованому спектральному середовищі є життєво важливою для ведення сучасних бойових дій. Багато європейських армій, які скоротили потужності РЕБ у період після Холодної війни, нині відновлюють інвестиції в цю сферу.

Окремий ключовий урок – першорядна роль логістики та забезпечення. Масштаби витрат боєприпасів в Україні – особливо під час інтенсивних

[59] Bendett, Samuel. "The Drone War in Ukraine: Lessons for Future Conflict." CNA, 2023.

артилерійських дуелей, коли щоденне споживання сягало десятків тисяч снарядів – значно перевищили попередні оцінки західних планувальників. Війна оголила недостатність європейських запасів та крихкість оборонно-промислових спроможностей, показавши, що тактичний успіх неможливий без стійкого матеріально-технічного забезпечення. Європейські міністерства оборони дедалі більше усвідомлюють, що стримування через заперечення вимагає не лише передових підрозділів, а й здатності швидко поповнювати втрати, підтримувати техніку та забезпечувати тривалі операції.[60]

Вирішальне значення мають також розвідка й прозорість поля бою. Ефективне використання Україною розвідувальної інформації в режимі, наближеному до реального часу – як національного, так і міжнародного походження – дало змогу точно націлювати удари, забезпечувати ситуаційну обізнаність і передбачати дії противника. Конфлікт показав, як комерційні супутникові знімки, радіоелектронна розвідка та відкриті джерела можуть поєднуватися в єдину інформаційну картину, де стратегічна раптовість стає набагато менш імовірною. Це спонукає європейські армії глибше інтегрувати розвідку у процес оперативного планування та розбудовувати системи, здатні швидко обробляти й поширювати дані.

Війна також підкреслила значення морального духу, лідерства та суспільної мобілізації. Українські сили продемонстрували надзвичайну стійкість, гнучкість і ініціативу – результат як ефективного командування, так і загальнонаціональної готовності до опору. Ці нематеріальні чинники часто переважували попередні песимістичні прогнози щодо перспектив України. Європейські оборонні планувальники дедалі чіткіше визнають, що готовність суспільства, довіра до інституцій та якісні цивільно-військові відносини є невід'ємними компонентами національної оборони.

Нарешті, український досвід продемонстрував, наскільки складними є наступальні операції проти глибоко ешелонованої оборони – з густими мінними полями, розвиненою системою укріплень та розподіленими сенсорними

[60] Giegerich, Bastian & Bastick, Zachary. "Ammunition Supply and the Return of Industrial Warfare." IISS, 2023.

мережами. Контрнаступальні операції України 2023 року показали, що навіть добре оснащені та мотивовані сили стикаються з величезними труднощами при спробі прорвати підготовлені оборонні лінії. Це змусило європейські армії переглянути доктринальні уявлення про маневрову війну, прорив оборони й необхідні співвідношення сил для успішних наступальних дій проти рівного за потенціалом противника.[61]

Таким чином, українське поле бою стало безцінним джерелом стратегічних інсайтів для європейських збройних сил. Конфлікт підтвердив потребу у збалансованих, стійких та адаптивних структурах сил, здатних інтегрувати традиційні й новітні спроможності в усіх доменах. Він також нагадав про незмінну істину: конвенційна війна й надалі залишається визначальною складовою європейської безпеки, а ефективне стримування потребує як технологічних інновацій, так і добре підготовлених, чисельно достатніх збройних сил.

3.5. Ядерні сигнали Росії та стратегія ескалації

Від перших днів повномасштабного вторгнення 2022 року Росія активно використовувала ядерну риторику як інструмент примусу. Заяви президента Володимира Путіна та інших високопосадовців передавали сигнал, що будь-яке втручання Заходу несе ризик катастрофічної ескалації. Мета такої поведінки полягала у стримуванні НАТО від прямої участі, впливі на рішення щодо постачання озброєнь та формуванні образу Росії як непередбачуваної ядерної держави.

Ядерні сигнали Росії ґрунтуються на ширшій доктрині, що передбачає можливість загрози або обмеженого застосування ядерної зброї з метою примусу противника до стриманості. Попри офіційні заперечення, сама двозначність є ключовим інструментом. Протягом війни Москва погрожувала, але не здійснювала операційних кроків, які б свідчили про підготовку до реального

[61] Kofman, Michael & Lee, Rob. “The Ukrainian Counteroffensive and the Future of Offensive Operations.” War on the

застосування ядерної зброї, що свідчить про прагнення залякувати, а не переходити до прямої ескалації.

Ядерні сигнали також виконували психологічну функцію, використовуючи обмежений досвід європейських суспільств у питаннях ядерної кризи після завершення холодної війни. Водночас Москва уникала кроків, таких як підвищення рівнів ядерної бойової готовності, що свідчить про високу політичну ризиковість застосування. Поведінка Росії демонструє, що ядерний шантаж може впливати на вибір противника навіть тоді, коли ймовірність застосування зброї є низькою.

російська ядерна риторика під час вторгнення змусила НАТО переосмислити роль ядерного стримування у своїй стратегічній архітектурі. Хоча ядерна доктрина Альянсу лишалася загалом стабільною, війна відновила дискусії про ядерні ризики, управління ескалацією та довіру до стримувального потенціалу НАТО.

2022 року НАТО ухвалило нову Стратегічну концепцію, визначивши Росію як «найзначнішу і безпосередню загрозу» безпеці Альянсу та підтвердивши, що ядерні сили є «найвищою гарантією» захисту союзників. Це стало помітним зрушенням у порівнянні з документом 2010 року, який наголошував на партнерстві з Росією та зменшенні ролі ядерної зброї.

НАТО активізувало механізми ядерних консультацій. Більш часті засідання Групи ядерного планування (NPG) сприяли обміну розвідданими, узгодженню оцінок російських сигналів та зміцненню політичної єдності. Саме політична згуртованість стала критично важливою умовою для нейтралізації російських спроб роз’єднання союзників.

На оперативному рівні НАТО посилило готовність та видимість свого ядерного компонента. Альянс не вдавався до ескалаційних кроків, таких як зміна рівня бойової готовності стратегічних сил, але продовжував регулярні навчання типу *Steadfast Noon*, які демонструють здатність НАТО до координації ядерних операцій у кризових умовах.

Паралельно зміцнювалася система розширеного стримування США у Європі. Збереження у Європі модернізованих авіабомб B61 та розгортання літаків подвійного призначення (DCA), зокрема F-35, підвищило технічну спроможність союзників виконувати ядерні завдання.

Ключовим напрямом стала також інтеграція систем протиракетної та протиповітряної оборони з ядерним стримуванням. Масовані російські ракетні удари по Україні продемонстрували необхідність багаторівневої оборони Європи. Ініціатива European Sky Shield Initiative стала одним із відповідей на цю потребу.

Комунікація НАТО також набула особливого значення. Альянс послідовно наголошував, що захищатиме «кожен дюйм» своєї території, одночасно уникаючи риторики, яка могла б спричинити неконтрольовану ескалацію.

Нарешті, війна оживила дебати щодо майбутнього контролю над озброєннями. Попри погіршення ситуації (зокрема, призупинення Росією участі в New START), НАТО підкреслює важливість діалогу та контролю як складників стабільності.

Війна в Україні повернула глобальну увагу до ролі тактичної ядерної зброї (ТЯЗ). На відміну від стратегічних систем, ТЯЗ призначена для застосування на полі бою або в межах регіонального театру. Росія володіє найбільшим у світі арсеналом таких засобів, а їх потенційне застосування стало одним із ключових чинників західного аналізу ризиків після 2022 року.

Хоча російська офіційна доктрина пов’язує ядерне застосування із загрозою існуванню держави, військово-теоретичні публікації та навчання свідчать про більшу гнучкість. Концепції обмежених ядерних ударів – іноді трактовані як «ескалація заради деескалації» – припускають можливість демонстративного або точкового застосування для зупинення наступу противника або нав'язування переговорів.

Під час війни Росія часто посилалася на свій ядерний арсенал, однак не

здійснювала підготовчих заходів, притаманних реальному наміру застосування

ТЯЗ (переміщення боєголовок, приведення підрозділів у підвищену готовність тощо). Це свідчить, що політичні ризики залишаються надзвичайно високими. Експерти розглядають кілька можливих сценаріїв:

1. **Зупинка українського прориву** – використання демонстративного удару, щоб примусити Київ до паузи.
2. **Ескалація у разі зіткнення з НАТО** – раннє застосування для компенсації конвенційної переваги Альянсу.
3. **Символічний удар** у безлюдній зоні для психологічного тиску на Україну та Захід.

Однак кожен із цих сценаріїв супроводжується величезними ризиками неконтрольованої ескалації. Після перетину ядерного порогу противники будуть змушені реагувати, що може спровокувати каскадну динаміку, непідконтрольну жодному актору.

ТЯЗ також створює операційні проблеми: забезпечення транспортування, охорони, систем управління та зв’язку в умовах активних бойових дій є складним завданням. До того ж застосування поблизу фронту ставить під загрозу російські ж війська.

3.6. Руйнування системи контролю над озброєннями та його наслідки

Поступовий розпад системи контролю над озброєннями став одним із найсуттєвіших чинників, що формують стратегічне середовище війни. Упродовж десятиліть контроль над озброєннями забезпечував прозорість, передбачуваність і механізми комунікації між ядерними державами.

Система складалася з:

• Договору про ліквідацію ракет середньої та малої дальності (INF), • Договору про Збройні сили в Європі (CFE),

• Договору «Відкрите небо»,

• двосторонніх угод США–Росія (START, SORT, New START). Їх розпад пояснюється не лише політичними суперечностями, а й технологічними змінами та зростанням геополітичного суперництва.

2007 року Росія призупинила участь у CFE, фактично зруйнувавши механізм прозорості щодо розміщення сил у Європі. INF розпався у 2019 році, відкривши шлях до відновлення ракетних озброєнь середньої дальності – ключового елементу європейської безпеки.

Договір «Відкрите небо» перестав діяти після виходу США (2020) та Росії (2021).

New START – останній діючий договір – був фактично паралізований російським рішенням 2023 року припинити інспекції.

Паралельно з'явилися нові технології – гіперзвукові системи, високоточна зброя подвійного призначення, автономні комплекси, кіберзасоби – що робить попередні структури контролю морально застарілими.

Наслідки для Європи є глибокими:

• зникли механізми для управління кризами;

• зросли ризики неправильного тлумачення дій;

• зменшилася стратегічна передбачуваність;

• підвищилися шанси на неконтрольовану ескалацію.

Розпад режиму контролю підриває саму ідею кооперативної безпеки, на якій ґрунтувався європейський порядок після 1990 року.

Розділ 3.7. Економічні виміри впливу війни на європейську безпеку

російсько-українська війна спричинила один із найглибших економічних шоків, із якими стикалася Європа від часу завершення холодної війни. Поза безпосередніми гуманітарними та воєнними наслідками, конфлікт підірвав стабільність енергетичних ринків, змінив торговельні потоки, прискорив інфляцію, посилив напруження в ланцюгах постачання та змусив європейські уряди переглянути давні припущення щодо взаємозв'язку економічної

взаємозалежності та безпеки. Протягом десятиліть європейська економічна стратегія ґрунтувалася на переконанні, що поглиблення торговельно інвестиційних зв’язків – особливо з Росією та Китаєм – сприяє стабільності та знижує геополітичні ризики. Війна зруйнувала цю передумову,

продемонструвавши, наскільки економічні залежності можуть бути використані як зброя, і показала, що економічна стійкість перетворилася на ключовий компонент національної та загальноєвропейської безпеки.

У цьому розділі аналізується, як війна трансформувала економічний ландшафт Європи та які стратегічні наслідки випливають із цієї трансформації. Розгляд зосереджено на розриві енергетичного партнерства Європи з Росією, реструктуризації ланцюгів постачання, макроекономічних шоках (інфляція та уповільнення зростання), а також на формуванні нової, більш безпеково орієнтованої моделі економічної політики. Окрему увагу приділено впливу війни на згуртованість ЄС, його фіскальні можливості та довгострокову конкурентоспроможність у контексті ширших дебатів про геоекономіку та стратегічну автономію.

Залежність Європи від російських енергоносіїв – передусім природного газу – тривалий час була однією з ключових вразливостей європейської архітектури безпеки. До 2022 року Росія забезпечувала близько 40 % імпорту природного газу до ЄС, причому для низки країн Центральної та Східної Європи частка російського газу сягала 70–100 %.[62] Ця залежність впливала як на економічну політику, так і на геополітичні рішення, сприяла поділам усередині ЄС і надавала Росії значний важіль впливу. Повномасштабне вторгнення 2022 року радикально змінило цю конфігурацію.

Протягом двох десятиліть російський газ розглядався як економічно доцільний і стратегічно прийнятний елемент європейської енергосистеми. Великі трубопровідні проєкти – зокрема «Північний потік-1» та незавершений «Північний потік-2» – символізували комерційні та політичні відносини, побудовані на припущенні, що енергетичне співробітництво здатне переважити

геополітичні суперечності. Ця логіка зберігалася навіть після газових криз 2006 і 2009 років, а також після анексії Криму 2014 року.

[62] Henderson, James & Mitrova, Tatiana. Energy Relations Between Russia and Europe: Major Trends and Strategic Implications. Oxford Institute for Energy Studies, 2021.

Втім, вторгнення 2022 року продемонструвало готовність Росії використовувати енергоносії як інструмент примусу, остаточно підірвавши довіру до надійності російських постачань. Уже за кілька місяців після початку вторгнення Москва різко скоротила постачання газу до Європи, що завершилося майже повним припиненням експорту трубопровідного газу. Саботаж газогонів «Північний потік» у вересні 2022 року (чия відповідальність досі предмет суперечок) став символічною точкою неповернення у відносинах Європи й Росії в енергетичній сфері. Ціни стрибнули до історичних максимумів, породивши побоювання промислового колапсу, дефіциту енергії та масових соціальних протестів.

Попри початкову паніку, Європа продемонструвала значну адаптивність. Держави-члени ЄС запровадили обов'язкові вимоги щодо заповнення газових сховищ, координували закупівлі та забезпечували альтернативні поставки – насамперед скрапленого природного газу (СПГ) із США, Катару та інших виробників. Нові термінали СПГ будувалися у безпрецедентно стислий строк: Німеччина завершила перший плавучий термінал менш ніж за рік, хоча до того не мала жодного.[103] Паралельно зросли поставки газу трубопроводами з Норвегії, Алжиру та Азербайджану.

Завдяки цим заходам Європі вдалося пройти зиму 2022–2023 років без масштабних збоїв подачі енергії. Споживання газу скоротилося більш ніж на 20 % завдяки заходам з енергоефективності, зниженню попиту в промисловості та адаптації ринків. Уже 2023 року частка російського трубопровідного газу в імпорті ЄС зменшилася до менш ніж 10 %, що фактично означало завершення однієї з найбільших структурних енергетичних залежностей в історії Європи.

Поза короткостроковою стабілізацією, війна різко прискорила довгостроковий перехід Європи від викопних видів палива. Ініціатива REPowerEU, започаткована у травні 2022 року, зафіксувала намір ЄС припинити імпорт російських викопних ресурсів до 2030 року та значно збільшити виробництво енергії з відновлюваних джерел, «зеленого» водню й підвищення енергоефективності. Енергетична політика дедалі чіткіше осмислюється як

ключовий елемент національної та колективної безпеки, а не лише як кліматичний чи економічний пріоритет.

Війна також посилила політичну підтримку атомної енергетики у низці країн – зокрема Франції, Фінляндії, Нідерландів та Великої Британії, – де уряди взяли курс на розширення або модернізацію ядерних потужностей. Натомість завершення Німеччиною програми відмови від атомної енергетики у 2023 році стало предметом гострої політичної дискусії, відображаючи напруження між екологічними та безпековими міркуваннями.

Енергетичний шок помітно змінив геополітичне становище Європи. Втрата російського газу звузила можливості Москви розколювати ЄС через двосторонні енергетичні угоди, зменшивши її важелі впливу на європейську політику. Водночас зросла залежність Європи від імпорту СПГ, передусім із США, що поглибило трансатлантичні зв’язки, але водночас породило нові ризики – пов’язані з волатильністю цін і зовнішньополітичною чутливістю.

Прискорений перехід до відновлюваної енергетики має у перспективі зменшити стратегічні залежності Європи, але створює інші вразливості – у сферах критичної сировини, виробництва батарей та технологій чистої енергетики, зокрема тих, де домінує Китай. У підсумку війна переконливо продемонструвала нерозривність енергетичної та безпекової політики й необхідність диверсифікації, надлишкових потужностей і стійкості як постійних характеристик європейської енергетичної архітектури.

Слід відзначити, запровадження санкцій після повномасштабного вторгнення Росії стало одним із наймасштабніших і найбільш скоординованих

санкційних режимів сучасності. Європейський Союз, США, Велика Британія та їхні партнери ухвалили цільові заходи проти фінансового сектору Росії, торговельних потоків, доступу до технологій та енергетичних доходів. Метою було як обмежити спроможність РФ вести війну, так і продемонструвати єдність Заходу у протидії агресії. Наслідки цих заходів відчутні як у самій Росії, так і в Європі та глобальній економіці, сприяючи реструктуризації торгівлі,

стратегічному розмежуванню та перегляду уявлень про роль економічної взаємозалежності в політиці безпеки.

Санкційний режим після 2022 року мав багаторівневий характер. Він охоплював:

- провідні російські банки, включно з їхнім відключенням від системи SWIFT;
- Центральний банк Росії (замороження частини валютних резервів); • осіб із найближчого оточення Кремля та олігархів;
- експорт до Росії високих технологій – зокрема напівпровідників, верстатів, авіакомпонентів, технологій видобутку енергоресурсів;
- імпорт російської нафти, вугілля та – у меншій мірі – газу. ЄС поетапно запроваджував ембарго на поставки російської нафти морем, а також цінові обмеження в координації з країнами G7, одночасно забороняючи страхування й фінансування перевезень, що порушують ці обмеження.[63] На відміну від санкцій після 2014 року, нові заходи були спрямовані не лише на символічний тиск, але й на довготривале ослаблення економічних та військово промислових можливостей РФ.

Головна стратегічна мета полягала в тому, аби створити тривалий кумулятивний тиск на російську економіку, мінімізуючи при цьому побічні ефекти для глобальних ринків і самих європейських економік.

Санкції спричинили для Росії масштабні та багатовимірні наслідки. Замороження активів Центрального банку підірвало можливості Москви

стабілізувати валютний ринок, а обмеження на імпорт технологій ускладнили роботу ключових секторів – авіабудування, автомобільної промисловості, виробництва високоточної зброї тощо.[64] Реакцією стали жорсткі валютні обмеження, курс на імпортозаміщення та спроби переорієнтації торгівлі на Китай, Індію та «глобальний Південь».

У середньостроковій перспективі РФ зазнала структурної шкоди:

[63] European Council. EU Sanctions Against Russia Explained. Brussels, 2023. URL: https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions-against-russia-explained/ (дата звернення: 20.07.2025).
[64] Connolly, Richard. Russia's External Economic Relations and War Resilience. Chatham House, 2023.

- різке скорочення прямих іноземних інвестицій і вихід сотень транснаціональних компаній;
- посилення залежності від китайських технологій та фінансової інфраструктури;
- зменшення енергетичних доходів внаслідок швидкої диверсифікації Європи;
- дефіцит кваліфікованої робочої сили через мобілізацію, бойові втрати та еміграцію спеціалістів.[65]

Хоча російська економіка не зазнала «миттєвого колапсу», вона перейшла на траєкторію довгострокової стагнації, підвищеної мілітаризації та технологічної відсталості.

Санкції завдали відчутних, хоча різновимірних, витрат і європейським державам, особливо на початковому етапі. Стрибок цін на енергоносії розпалив інфляцію, посиливши тягар для домогосподарств і підприємств. Енергоємні галузі, зокрема в Німеччині, Італії та Центральній Європі, зіткнулися з різким зростанням витрат, що призвело до часткового згортання виробництва та дискусій про релокацію.[66]

Втім, вплив був нерівномірним, а уряди швидко вдалися до масових компенсаторних заходів – субсидій, цінових обмежень, прямих трансфертів домогосподарствам. До кінця 2023 року інфляційний тиск частково послабився, енергоринки стабілізувалися завдяки диверсифікації, а ризики промислового

обвалу виявилися меншими, ніж побоювалося на початку.

Водночас санкції стимулювали структурні зміни, що підвищують довгострокову стійкість:

- прискорення диверсифікації енергопостачання;
- інвестиції у відновлювану енергетику та локальне виробництво;
- скорочення участі російського капіталу й державних компаній у стратегічних галузях ЄС.

[65] Åslund, Anders. The Economic Consequences of the War for Russia. Peterson Institute for International Economics, 2023

[66] Bastian, Jens. "Europe's Industrial Base and the Energy Shock of 2022." Bruegel Policy Brief, 2023.

Отже, попри короткострокові витрати, санкційна політика посприяла зміцненню стратегічної автономії Європи.

Санкції спричинили масштабні зміни глобальних торговельних і фінансових потоків. Росія дедалі більше спиралася на партнерів поза санкційною коаліцією, що призвело до нових конфігурацій у світовій торгівлі енергоносіями та сировиною. Індія та Китай збільшили закупівлі російської нафти зі знижками, тоді як країни Близького Сходу й Центральної Азії частіше відігравали роль посередників у схемах обходу санкцій.[67] Це прискорило фрагментацію глобальної економіки на блоки з відмінним доступом до фінансів і технологій.

Паралельно санкції поглибили трансатлантичну економічну координацію: ЄС та США зблизили підходи до експортного контролю, спільного моніторингу ланцюгів постачання та боротьби з ухиленням від санкцій.

Оцінка ефективності санкцій потребує розрізнення економічних, військово-технологічних і політичних наслідків. Санкції суттєво обмежили доступ Росії до високих технологій, підірвали окремі промислові галузі, посилили тиск на бюджет та ускладнили ведення затяжної війни високої інтенсивності.

Водночас вони не змусили Кремль кардинально змінити політичні цілі. Ефект санкцій частково нівелюється попитом на енергоресурси в Азії,

адаптивністю ринків та готовністю російської влади перекладати тягар на населення. Зберігаються й проблеми забезпечення належного дотримання санкцій третіми країнами.

У підсумку санкції варто розуміти як довгострокову стратегію формування несприятливої траєкторії розвитку РФ, а не як інструмент швидкого примусу до політичних поступок. Їхня головна функція – ослабити структурну основу російської військової потужності та зменшити її спроможність до подальшої агресії.

[67] Mitrova, Tatiana. "Global Energy Realignments After the Russia–Ukraine Conflict." Columbia SIPA Center on Global Energy Policy, 2023.

російсько-українська війна радикально змінила європейські й глобальні ланцюги постачання, оголивши вразливості, що накопичувалися впродовж десятиліть глобалізації й оптимізації витрат. Європейська модель, побудована на глибокій інтеграції ринків, стабільних торговельних потоках і передбачуваності геополітичного середовища, зіткнулася зі структурним шоком.

До 2022 року Росія була важливим постачальником сировини для європейської промисловості – металів, добрив, хімічних продуктів, деревини, рідкісних промислових газів. Україна відігравала помітну роль у глобальному експорті зернових, сталі та окремих проміжних виробів, зокрема джгутів проводки для автомобілебудування. Війна порушила ці потоки:

- блокада українських чорноморських портів обмежила експорт зерна та спричинила суттєву волатильність світових ринків продовольства;
- російський експорт металів, добрив та інших матеріалів потрапив під санкції або самосанкціонування компаній, які не бажали працювати з РФ;
- сухопутний транзит через Білорусь і Росію різко впав через логістичні ризики, санкційні обмеження та підвищення страхових премій.[68] Ці збої змусили європейські компанії переглянути ланцюги постачання, які раніше будувалися майже виключно за критерієм ефективності. Н низці галузей Європи довелося

зіткнутися з гострими перебоями. Автомобільна промисловість зазнала затримок у виробництві через дефіцит українських джгутів та електронних компонентів, що продемонструвало ризики географічно концентрованих постачальників.[69] Хімічна промисловість та виробники добрив відчули зростання витрат на сировину й енергію. Авіакосмічний та оборонний сектори зіткнулися з браком титану й інших металів, що раніше частково імпортувалися з Росії. Енергоємні галузі –

[68] European Commission. EU Trade and Supply Chain Resilience After the Russian Invasion of Ukraine. Brussels, 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2025/779227/EPRS_BRI(2025)779227_EN.pdf (дата звернення: 01.11.2025)
[69] Pisani-Ferry, Jean. "Industrial Vulnerabilities in Europe's War Economy." Bruegel Working Paper, 2023.

металургія, виробництво скла, паперу – опинилися під подвійним тиском: порушені поставки сировини та надвисокі ціни на енергію.

Війна також продемонструвала залежність Європи від глобалізованих ланцюгів у сферах фармацевтики, медичного обладнання, електроніки та критичних мінералів. Це підсилило політичні аргументи на користь «релокалізації» або «нішорингу» частини виробництва.

Україна як один із провідних експортерів зернових стала важливим фактором глобальної продовольчої безпеки. Перебої з поставками пшениці, кукурудзи, соняшникової олії та іншої продукції особливо болісно вдарили по країнах Північної Африки та Близького Сходу. Чорноморська зернова ініціатива ООН тимчасово пом'якшила ситуацію, але її постійні зриви підкреслили вразливість морських шляхів у разі війни.[70]

Промисловий потенціал України – зокрема металургія, виробництво електричних компонентів та IT-послуги – також має стратегічне значення для Європи. Війна суттєво скоротила експортні можливості країни, посилюючи інфляційний тиск у низці європейських секторів.

Одним із найважливіших наслідків війни стало прискорення геоекономічного зсуву. Європейські компанії та уряди дедалі частіше

орієнтуються на логіку «friendshoring» – перенесення критичних виробництв або джерел постачання до політично близьких або менш ризикованих партнерів. Це відбувається паралельно зі зростаючим занепокоєнням щодо залежності від Китаю – у сферах критичної сировини, батарей, електроніки, – що дедалі більше розглядається як структурна загроза, подібна до довоєнної залежності від Росії.

Відповіддю ЄС стали нові стратегічні та регуляторні рамки, спрямовані на зменшення залежності від «високоризикових» постачальників. Акт про критичну сировину (Critical Raw Materials Act), Net-Zero Industry Act, ініціативи зі створення виробництв мікрочипів та акумуляторів у Європі – усе це свідчить про

[70] Food and Agriculture Organization (FAO). Global Food Security Implications of the Black Sea Blockade. Rome, 2022. URL: https://openknowledge.fao.org/server/api/core/bitstreams/6c9395e2-a199-4df5-a2f2-620e960512e0/content (дата звернення: 27.10.2025)

повернення індустріальної політики після довгого періоду переваги ринкових підходів.[71]

Війна суттєво змінила логістичну мапу континенту. Обсяги залізничної торгівлі з Азією через Росію та Білорусь різко скоротилися. Як альтернатива посилюється підтримка так званого «Серединного коридору» через Південний Кавказ і Туреччину, що пов’язує Європу з Центральною Азією та Китаєм.[72] Хоча цей маршрут поки обмежений пропускною спроможністю та вищими витратами, він є стратегічним напрямом зменшення залежності від російського транзиту.

У морських перевезеннях загрози у Чорному морі змінили маршрути та структуру страхових премій, частина компаній почала уникати регіону. Відповіддю стали інвестиції у розширення альтернативної портової інфраструктури та диверсифікацію морських шляхів.

Порушення ланцюгів постачання має далекосяжні наслідки для європейської конкурентоспроможності. Перехід від моделі «максимальної ефективності» до моделі «стійкості та безпеки» неминуче супроводжується зростанням витрат. Європейський бізнес змушений шукати баланс між

економічними інтересами та потребою у зменшенні стратегічних ризиків – у ситуації, коли і США, і Китай активно розширюють власні індустріальні програми.

Водночас ці зміни засвідчують зростаюче розуміння того, що економічна безпека є невід'ємною складовою національної безпеки. Диверсифікація постачань, розбудова внутрішніх виробничих потужностей у критичних галузях і реорієнтація торговельної політики – все це формує нову геоекономічну парадигму Європи, де пріоритетом стає стійкість, а не мінімізація витрат.

російсько-українська війна спровокувала наймасштабніший інфляційний шок у Європі за останні чотири десятиліття. Стрімке зростання цін на

[71] European Parliament. Critical Raw Materials Act: Policy Brief. Brussels, 2023. URL: https://www.iea.org/policies/17662-european-critical-raw-materials-act (дата звернення: 04.08.2025) [72] Guriev, Sergei & Plekhanov, Alexander. "The Middle Corridor and the Reorientation of Eurasian Trade." European Bank for Reconstruction and Development, 2023.

енергоносії, збої в ланцюгах постачання та загальна геополітична невизначеність спричинили широкий спектр економічних і соціальних викликів. Головним рушієм інфляції стало різке зростання цін на енергоресурси після вторгнення. Ціни на природний газ у Європі досягли рекордних рівнів, а внаслідок структури енергетичного балансу це швидко відбилося на цінах на електроенергію.[73] Вищі енергетичні витрати поширилися по всьому економічному ланцюгу – від транспорту до агросектору та виробництва товарів широкого вжитку.

Суттєво зросли також ціни на продовольство. Блокада українських портів, перебої з експортом добрив із Росії й Білорусі, скорочення глобальних запасів зернових підігріли світову продовольчу інфляцію, з відчутними наслідками для ЄС.[74] Паралельні збої в ланцюгах постачання, посилені наслідками пандемії COVID-19, лише посилили інфляційний тиск.

Європейський центральний банк (ЄЦБ) та інші регулятори опинилися перед необхідністю приборкати інфляцію, не спровокувавши глибоку рецесію.

Після тривалого періоду наднизьких ставок вони перейшли до стрімкого підвищення відсоткових ставок, розпочавши один із найшвидших циклів монетарного посилення за всю історію ЄЦБ.[75]

Ці кроки поступово знизили інфляцію, але призвели до подорожчання кредитів для домогосподарств, бізнесу та урядів. Зросли ставки за іпотекою, що скоротило попит на житло; збільшилися витрати на обслуговування боргу, особливо в державах із високим рівнем заборгованості.

Попри це, монетарне посилення виявилося загалом дієвим: до кінця 2023 року базова інфляція почала спадати, хоча нерівномірно в різних країнах. Уряди країн ЄС запровадили масштабні фіскальні пакети для пом'якшення шоку. Серед них:

[73] European Central Bank. Inflation Dynamics in the Euro Area After the Ukraine War. Frankfurt, 2023. URL: https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/266504/LUISS_Final.pdf (дата звернення: 24.10.2025) [74] World Food Programme. Global Food Crisis Update: Impacts of the Ukraine Conflict. Rome, 2022. URL: https://docs.wfp.org/api/documents/WFP-0000137707/download/?_ga=2.44729632.5487726.1765159689-916934260.1765159689 (дата звернення:10.10.2025)
[75] Lane, Philip R. "The ECB's Monetary Policy Response to the Energy Shock." ECB Research Bulletin, 2023.

• прямі виплати або знижки домогосподарствам на оплату енергії; • обмеження чи заморожування тарифів на газ і електроенергію; • цільова підтримка енергоємних галузей;

• прискорені інвестиції в «зелену» енергетику та інфраструктуру. У 2022–2023 роках сумарні витрати держав-членів на підтримку, пов'язану з енергетичною кризою, перевищили €600 млрд.[76] Хоча це суттєво збільшило бюджетні дефіцити, заходи запобігли глибшому економічному спадові та масштабній соціальній нестабільності.

Значну роль відіграли й інституційні механізми ЄС. Призупинення жорстких правил Пакту стабільності та зростання дало державам фіскальний простір, а фонд відновлення NextGenerationEU забезпечив спільні ресурси для інвестицій у «зелену» та цифрову трансформацію, посилюючи структурну стійкість економік.

Інфляція вдарила по різних групах населення неоднаково. Найбільше

постраждали домогосподарства з низькими доходами, оскільки енергія та їжа становлять значно більшу частку їхніх витрат. Сильніше постраждали також сільські регіони, мігранти та молодь із нестабільною зайнятістю.

Хоча уряди й запровадили цільову підтримку цих груп, інфляційний шок підживив політичну напругу. У низці країн відбулися протести проти високих цін, а популістські сили намагалися використати невдоволення для мобілізації підтримки.[77] Це продемонструвало, що економічні шоки можуть швидко трансформуватися в політичні й безпекові виклики.

Попри безпрецедентний масштаб шоку, Європа продемонструвала значну стійкість. Рівень безробіття загалом залишався історично низьким, банківський сектор зумів витримати підвищення ставок, а ринки праці – адаптуватися до умов невизначеності.

Криза прискорила й структурні перетворення:

[76] European Commission. Energy Support Measures in the EU: Fiscal Overview 2022–2023. Brussels, 2023. URL: https://www.eea.europa.eu/publications/energy-support-measures/file (дата звернення: 26.10.2025) [77] Funke, Manuel et al. “Economic Hardship and Political Extremism in Europe.” Journal of Economic Perspectives, 2023.

- диверсифікацію енергопостачання та розвиток власних потужностей;
- інвестиції в відновлювану енергетику, електрифікацію та зберігання енергії;
- зміцнення ланцюгів постачання;
- посилення ролі індустріальної політики та безпекових критеріїв у регулюванні.

Ці процеси свідчать про перехід від вузько економічного розуміння «стійкості» до широкого, що включає безпекові та суспільно-політичні аспекти. Один із найскладніших викликів для європейських урядів – поєднання потреби в макроекономічній стабільності з наростаючими видатками на безпеку, оборону й перехід до нової енергетичної моделі. Необхідність одночасно фінансувати модернізацію оборонних спроможностей, «зелену» трансформацію, підтримку України, розвиток критичної інфраструктури й промислової бази

створює безпрецедентне навантаження на бюджети.

Це вимагає перегляду фіскальних правил, створення довгострокових інструментів спільного фінансування та більш узгодженого стратегічного планування на рівні ЄС. Економічна політика дедалі виразніше сприймається як складова стратегії безпеки.

3.8. Вплив війни на інтеграцію ЄС, стратегічну автономію та економічне врядування

російсько-українська війна стала каталізатором глибоких зрушень у європейській інтеграції, прискоривши вже наявні тенденції та оголивши нові виклики у сфері економічного управління, стратегічного планування й автономії.

До 2022 року концепція стратегічної автономії ЄС викликала значні суперечки. Для одних держав-членів вона асоціювалася з можливим послабленням трансатлантичних зв'язків, для інших – була необхідною умовою зниження вразливості перед зовнішнім тиском. Війна радикально змінила рамки

цієї дискусії, чітко показавши ризики надмірних залежностей від авторитарних або нестабільних постачальників.[78]

При цьому ЄС як і раніше спирається на НАТО в суто військовому вимірі. Водночас стратегічна автономія дедалі більше означає спроможність Європи забезпечувати власну енергетичну, технологічну, промислову та сировинну безпеку, не розриваючи при цьому союзницьких відносин зі США.

Війна змусила ЄС діяти із безпрецедентною для нього швидкістю та єдністю. Саме політика санкцій стала одним із головних майданчиків, де виявилася нова здатність до консолідованих дій: те, що раніше потребувало тривалих переговорів, ухвалювалося у стислі терміни. Енергетична криза додатково підштовхнула до координації – спільні закупівлі газу, обмін інфраструктурою, узгодження стандартів щодо заповнення сховищ.

Важливі зміни відбулися й у сфері оборонно-промислової співпраці. Програми на кшталт Європейського оборонного фонду та регламент ASAP (Act in Support of Ammunition Production) відображають розуміння, що розрізнені національні підходи не здатні забезпечити потрібні масштаби виробництва в умовах загрози тривалої війни високої інтенсивності.

Сукупність цих кроків свідчить про зростання спроможності інституцій ЄС діяти в умовах кризи як єдиний суб'єкт.

Економічні наслідки війни наклалися на впровадження NextGenerationEU – програми масштабних спільних запозичень для фінансування відновлення після пандемії. Хоча вона не була розроблена спеціально під енергетичну кризу чи війну, її наявність продемонструвала корисність централізованого фіскального інструменту, здатного мобілізувати ресурси для загальноєвропейських пріоритетів.

Це стимулювало ширшу дискусію про майбутнє фіскальної архітектури ЄС. На тлі необхідності великих інвестицій у безпеку, оборону, енергетичний перехід і стійкість ланцюгів постачання дедалі частіше лунають аргументи на

[78] Leonard, Mark & Shapiro, Jeremy. Strategic Sovereignty: How the War Is Changing Europe's Approach to Power. European Council on Foreign Relations, 2022.

користь розширення спільного запозичення як механізму фінансування «європейських публічних благ». Водночас постає питання реформування фіскальних правил, щоби поєднати боргову стійкість із необхідністю довготривалих інвестицій.

ЄС традиційно відомий своєю «регуляторною потужністю» – спроможністю встановлювати глобальні стандарти через внутрішнє законодавство. Після 2022 року цей інструмент дедалі частіше використовується з явною безпековою метою.

Скринінг інвестицій, який раніше сприймався як допоміжний механізм, набув системного характеру в стратегічних секторах – енергетиці, телекомунікаціях, оборонній промисловості. Експортний контроль посилився у

сферах чутливих технологій, що можуть бути використані у військових цілях. Ведуться дискусії й щодо контролю за «аутбанд-інвестиціями», аби запобігти витоку капіталу та ноу-хау до потенційних суперників.

Усе це позначає перехід до геоекономічного врядування, у якому економічна політика прямо підпорядковується стратегічним цілям і міркуванням безпеки.

Війна одночасно підтвердила незамінність трансатлантичного партнерства й посилила розуміння необхідності зміцнення власних спроможностей Європи. Європейські держави у великій мірі залежали від розвідданих, озброєнь і логістики США, а енергетична безпека значною мірою забезпечувалася імпортом американського СПГ.

Це зумовило більш прагматичне осмислення стратегічної автономії: ідеться не про альтернативу або заміну США, а про доповнення трансатлантичного партнерства стійкішими європейськими спроможностями – у сфері оборонного виробництва, критичної інфраструктури, технологій, енергетики.

Війна докорінно змінила політичну логіку розширення ЄС. Набуття Україною й Молдовою статусу кандидатів, а також визнання європейської перспективи Грузії засвідчили, що розширення тепер розглядається як

інструмент забезпечення безпеки, а не лише як технічний процес правового наближення.

Разом із тим це породжує складні інституційні питання щодо реформування механізмів голосування, бюджетного перерозподілу та інституційної спроможності ЄС. Дискусії про можливий перехід до більш широкого застосування кваліфікованої більшості у сфері зовнішньої політики та безпеки стають дедалі актуальнішими.

Узагалі, війна підштовхнула ЄС до більш інтервенціоністської, стратегічно керованої моделі економічної політики. Серед її ключових елементів: • зростання ролі держави та наднаціональних інституцій в індустріальній політиці;

• диверсифікація від високоризикових постачальників;

• інвестиції в критичні технології та сектори (оборонна промисловість, чиста енергетика, напівпровідники);

• включення критеріїв стійкості та безпеки в економічне регулювання. Ці тенденції свідчать про перехід до постнеоліберальної моделі економічного врядування в Європі, де ринки дедалі частіше формуються під впливом стратегічних міркувань.

Підсумки розділу 3

Оборонна політика та воєнної стратегія Європи пережила докорінну трансформацію, спричинену повномасштабним вторгненням Росії в Україну у 2022 році. Конфлікт повернув на континент масштабну конвенційну війну високої інтенсивності та поставив під сумнів ключові припущення, які формували оборонне планування від завершення Холодної війни. У відповідь європейські держави, НАТО та оборонні інституції запустили масштабні зміни в структурі сил, пріоритетах витрат і оперативних доктринах.

Описано, як війна змусила європейські держави переглянути засади оборонних сил стримування. Довготривала тенденція до скорочення військових бюджетів, зменшення чисельності армій та орієнтації на експедиційні місії різко

змінилася, коли війна продемонструвала незамінну роль територіальної оборони, важких сил і потужної логістики. Концепція «дивіденду миру», яка понад тридцять років визначала європейську політику в сфері оборони, виявилася несумісною з реаліями сучасного конфлікту.

Далі було розглянуто трансформацію військових спроможностей і витрат, зокрема такі символічні приклади, як Zeitenwende в Німеччині, швидке нарощування збройних сил Польщі та держав Балтії, а також поновлений акцент на ППО, артилерії та бронетехніці. Війна показала, що дієве стримування потребує не лише високих технологій, а й маси, стійкості та промислової бази, здатної підтримувати тривалі операції. У відповідь європейські держави

розпочали відновлення запасів, розширення оборонної промисловості та посилення взаємосумісності через спільні закупівлі й координацію планування.

Адаптація НАТО після 2022 року стала ще однією центральною темою розділу. Альянс здійснив перехід від стримування, що базувалася на запевненні та ротаційній присутності, до моделі стримування через заперечення. Посилена передова присутність, підвищення рівнів готовності та вступ Фінляндії (із очікуваним приєднанням Швеції) істотно змінили стратегічну географію й планування НАТО. Ці зміни відображають нове усвідомлення: запобігання агресії вимагає більш потужної, постійної та інтегрованої військової присутності на східному фланзі.

Стратегічні уроки, які європейські армії почерпнули з українського поля бою: необхідність загальновійськових дій, інтегрованої ППО, широкого використання дронів, РЕБ і далекобійних ударів. Водночас було показано вирішальну роль логістики, прозорості поля бою та суспільної стійкості. Український досвід засвідчив, що сучасна війна потребує гнучких і адаптивних сил, підкріплених глибокою промисловою базою й якісною взаємодією між військом і суспільством.

Отож, війна в Україні запустила комплексну переорієнтацію європейського підходу до оборони та стримування. Вона відновила усвідомлення важливості реальних військових спроможностей, оживила

оборонно-промислову кооперацію та надала нове звучання базовій місії НАТО щодо колективної оборони. Конфлікт підтвердив, що конвенційна війна залишається ключовим елементом європейської безпеки, а збереження стабільності на континенті потребує як політичної волі, так і тривалих інвестицій у оборону.

З іншої сторони наразі ядерний вимір війни все ще має фундаментальне значення для сучасної європейської безпеки. Він охоплює повернення ядерного примусу, зміцнення ролі НАТО у сфері стримування, складні дебати щодо тактичної ядерної зброї та руйнування системи контролю над озброєннями.

Ключові висновки:

- Росія використовує ядерну риторику як інструмент психологічного й політичного примусу.
- НАТО посилило консультації, модернізує інфраструктуру і повертається до стратегічних основ ядерного стримування.
- Тактична ядерна зброя стала фактором стратегічної невизначеності, попри низьку вірогідність її реального застосування.
- Розпад договорів із контролю над озброєннями створив небезпечну прогалину у сфері стратегічної стабільності.

У сукупності ці процеси засвідчують, що ядерні питання знову стали ключовим елементом європейської безпеки та визначатимуть її майбутнє протягом наступних десятиліть.

Економічні структури, які довго сприймалися як відокремлені від геополітики, стали центральним елементом стратегічної стійкості. По-перше, енергетичний шок зруйнував багаторічну модель залежності Європи від російських викопних ресурсів. Це спричинило прискорену диверсифікацію постачань, масштабні інвестиції в інфраструктуру та переорієнтацію енергетичної політики з акцентом на безпеку. По-друге, безпрецедентний санкційний режим суттєво вплинув як на російську, так і на європейські економіки, спричинивши перерозподіл

торговельних потоків і посиливши фрагментацію глобальної економічної системи.

По-третє, війна виявила критичну вразливість ланцюгів постачання й спонукала до переходу від логіки «мінімізації витрат» до «управління ризиками» – через friendshoring, решорінг та розвиток внутрішніх виробничих потужностей у ключових секторах.

По-четверте, інфляційний сплеск і фіскальний тиск продемонстрували, наскільки тісно переплітаються економічна, соціальна та політична стабільність.

Водночас криза підтвердила здатність Європи до колективної адаптації та пришвидшила структурні зміни в напрямку стійкості.

Нарешті, війна суттєво змінила траєкторію європейської інтеграції та зміст концепції стратегічної автономії. Вона посилила роль ЄС як геоекономічного актора, що застосовує санкції, регулювання та спільні інвестиційні інструменти як засоби стратегічної дії; актуалізувала питання розширення ЄС як інструменту безпеки; та одночасно зміцнила трансатлантичну взаємозалежність.

У сукупності ці фактори демонструють, що економічні виміри війни виходять далеко за межі короткострокових шоків. Вони означають глибоку перебудову європейської моделі розвитку, у межах якої економічна політика, індустріальна стратегія та геоекономічне позиціонування стають невід'ємними складовими системи безпеки Європи у пост-2022-му середовищі.

РОЗДІЛ 4. ПОЛІТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ В ЄВРОПІ

4.1. Майбутнє європейської інтеграції та управління безпекою

російсько-українська війна прискорила дискусії щодо майбутнього європейської інтеграції та змусила Європейський Союз зіткнутися з

фундаментальними питаннями про власну стратегічну ідентичність, інституційні спроможності та довгострокову роль у сфері безпеки. Те, що почалося як геополітичний шок у лютому 2022 року, швидко перетворилося на структурний тест здатності ЄС діяти як цілісний, стійкий і стратегічно автономний актор. Війна поставила під сумнів давні припущення про залежність Європи від зовнішніх гарантій безпеки, достатність її оборонно-індустріальної бази та межі між внутрішнім управлінням і зовнішніми загрозами.

У цьому розділі розглядається, як конфлікт переосмислив європейську інтеграцію у трьох ключових напрямах. По-перше, досліджується поглиблення оборонного співробітництва в ЄС, зумовлене нагальною потребою модернізувати військові спроможності та зменшити залежності від зовнішніх акторів. По-друге, аналізуються інституційні корективи всередині системи управління ЄС, включно з новими механізмами кризового менеджменту, координації санкцій та захисту критичної інфраструктури. По-третє, оцінюється трансформаційний вплив потенційного розширення ЄС – особливо щодо України, Молдови та Західних Балкан – на стратегічне майбутнє Союзу.

У підсумку, доводиться, що війна стала каталізатором переходу ЄС від переважно економічного проєкту інтеграції до більш геополітичного союзу. ЄС більше не може покладатися виключно на “м’яку силу”: він вимушений формувати більш рішучу безпекову позицію, забезпечуючи при цьому згуртованість серед зростаючої кількості членів. Ці зміни глибоко впливатимуть на траєкторію Європи у наступні десятиліття.

Війна в Україні поставила безпрецедентний тиск на ЄС щодо зміцнення оборонної спроможності, спричинивши швидку еволюцію механізмів співпраці

та стратегічного планування. До 2022 року інтеграція у сфері оборони просувалася нерівномірно, стримувана різними національними пріоритетами, бюджетними обмеженнями та відмінностями у сприйнятті загроз. Шок від вторгнення Росії прискорив політичну конвергенцію, яка раніше залишалася недосяжною. Оборона – довго периферійна галузь європейської інтеграції –

стала ключовим напрямом політики ЄС.

Реакція ЄС на вторгнення засвідчила його зростаючу здатність діяти колективно у сфері безпеки. Запуск Європейського фонду миру (European Peace Facility) як механізму для фінансування військової допомоги Україні став історичним зрушенням: уперше ЄС використав бюджетні інструменти для підтримки країни, що веде активну війну. Це рішення відображало не лише політичну єдність, а й розуміння того, що стабільність Європи невіддільна від безпеки її сусідів.

У паралельному процесі ЄС ухвалив «Стратегічний компас» – комплексну стратегію з визначення пріоритетів оборонної інтеграції, розбудови сил швидкого реагування та зміцнення стійкості. Документ закріпив перехід до більш активної безпекової ідентичності та підкреслив необхідність здатності ЄС діяти автономно у разі потреби, залишаючись водночас повністю сумісним із НАТО.

Війна продемонструвала серйозні недоліки у боєготовності Європи: нестачу боєприпасів, застаріле озброєння, низькі обсяги промислового виробництва. Багато держав – які скорочували оборонні бюджети після Холодної війни – оголосили про суттєве збільшення витрат. Найпомітнішим було створення Німеччиною спеціального оборонного фонду у 100 мільярдів євро, але країни Північної, Центральної та Східної Європи ухвалили не менш амбіційні програми.

Втім, навіть за умов зростання фінансування Європа стикається зі структурною проблемою: відсутністю координації, що веде до дублювання спроможностей та неефективності закупівель. Війна підкреслила пріоритетність